

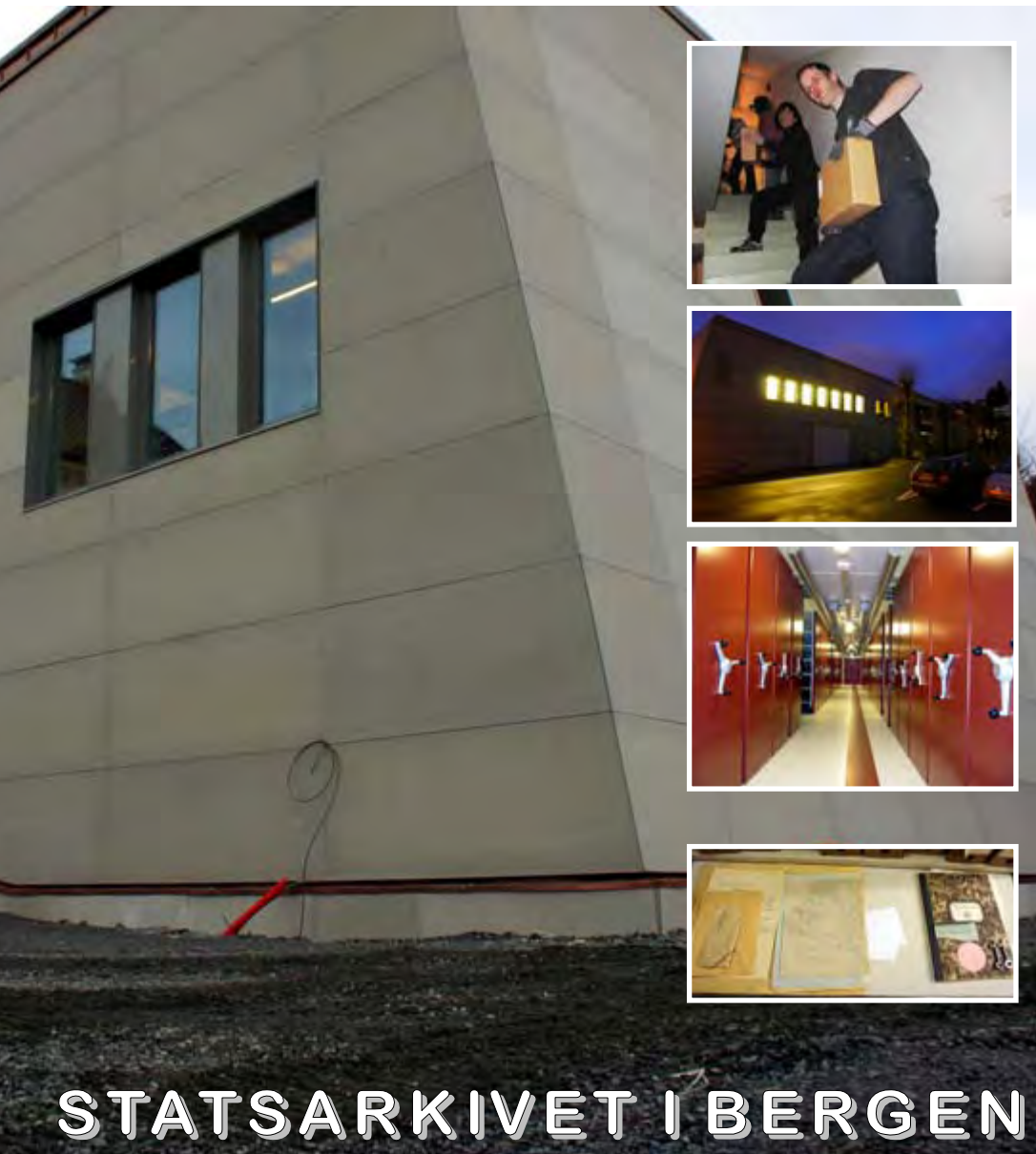
Bergensposten.

NR.4

desember 2011

14. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 30. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: 30. november 2011
Forsiden: Fasaden på 2011-bygget.
Fotografiene på omslaget er tatt av Tom Myrvold.

Evakueringskassene er fra krigens dager. De har utallige ganger gjort tjeneste som flyttekasser for arkiver. Nå er de kommet til vegs ende.

Lesesalen er tømt, møblene er sendt til oppussing. Bokreolene skal pusses opp på stedet.

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren.....	2
Jan Skåre: Om hestebeiter og naustrettigheter knyttet til gamle dagers samferdsel..	3
Jan Skåre: Aksjeselskapet Firda – fragmenter av norsk pressehistorie	15
Jorun Nerby Vannes: «Ho óg vart spilt». Kari Nielsdatter Spidsøen (1847-1884) i et lokalhistorisk perspektiv.....	25
Yngve Nedrebø: Retterstedet i Bergen	35
Christian Brun Larsen: Osbygdens store sønn Nils Tveit (1876-1949).....	40
Torleif Hansen: Premie, men ikke medalje	47
Yngve Nedrebø: Bokmelding: «Åsane – i fortid og nåtid», bind I-IV, utgitt 2007-2010	49
Byggesaken ved Statsarkivet i Bergen	54

Frå redaktøren:

Vi sender med dette ut fjerde hefte av Bergensposten for 2011.

Stoffet skal også denne gongen vere variert.

Jan Skåre, jurist og Sunnfjording, har sendt oss to areiklar. Han skriv om dei gamle rettane til hestebeite og naust som bøndene i omliggande område i Sunnfjord, Sogn og Nordfjord hadde langs sjø eller vatten der dei naturleg skulle bruke båt.

Han har og teke føre seg litt av historia til lokalbladet Firda i Sunnfjord. Bladet vart oppretta som aksjeselskap i 1917, og fekk turbulent tilvære både i fredstid og krig.

Jorunn Nerby Vannes gjorde seg i 2008 ferdig med masteroppgåve i idehistorie ved Universiteet i Oslo. om erfaringane dei spedalske hadde sett i eit mentalitets- og idélogihistorisk lys. Ho har sendt oss ein artikkel om hospitalslemen Kari Nilsdotter Spissøen, kvinna som i 1880 fekk Gerhard Henrik Armauer Hansen dømd frå overlegestillinga ved Pleiestiftelsen No. 1 i Bergen.

Dei siste åra er det kome på trykk nye bøker om rettsoppgeret i Noreg etter andre verdskrig. Ikkje alt der synest vere like presist, og difor har vi henta fram kjeldene som viser kva som skjedde av domsfullbyrding på retterstaden på Sverresborg 1946-47. Dette kan knapt reknast til julelektyren, men kjeldene fortel.

Christian Brun Larsen har vore ein flittig bidragsytar til dei siste numra av Bergensposten. Denne gongen har han henta fram stoff om osingen og tusenkunstnaren Nils Tveit, gardbrukar, kunstmålar, bygdebokforfattar, ordførar og Stortingsmann.

Torleif Hansen var tilsett ved Statsarkivet i Bergen gjennom ein mannsalder. Han har funne inspirasjon i stoffet om jubileet til Bergen Skytterlag, og har henta fram ein premie farfaren hans vann i skytekonkurranse på 1890-talet.

Bygdebokverket for Åsane er i ferd med å verte ferdigstilt. Siste bindet kjem våren 2012. Arbeidet med dei siste fire banda har gått fort, og

Byggesaka i Årstadvegen 22 går fort framover, og vi gjev ein kort rapport bak i dette heftet.

Vi ønskjer våre lesarar Godt Jul, og Godt Nytt År!

Yngve Nedrebø

Jan Skåre:

Om hestebeiter og naustrettigheter knyttet til gamle dagers samferdsel

Artikkelen skal handle om allmenninger som oppsto på de steder hvor bøndene fra gammelt av samlet seg og hadde behov for å kunne sette hesten på beite under oppholdet. Der hvor allmenningen lå ved sjøen eller et vann, og bruk av båt var en nødvendig del av reisen, var det også aktuelt med sjøbu eller naust. I noen tilfeller vil det være tale om allmenninger for bønder langs fjorden som brukte den som landings- og hvilested før ferden gikk videre innover i landet og kanskje over fjellet.

Av et diplom datert 19 mai 1338 kan man lese at bøndene i Breim og de indre deler av Jølster hadde strand- og naustrett på Sandane, og rett til hestebeite. Dokumentet er skrevet på grunnlag av et møte som ble ledet av to av kongens ombudsmenn. Her hadde bønder fra Breim og Jølster stått fram og forklart seg om de rettigheter de mente å ha, og det er dette som er skrevet ned. Det foreligger ingen dom i vår mening av ordet, men slike tingsvitneprov hadde sikkert nok betydelig bevisverdi. Dokumentet er gjengitt på s. 293 i bygdebok for Gloppen og Breim I, forfatter Per E. Sandal. Det jeg skriver om dokumentet og hestebeitet på Sandane bygger på hans fremstilling her, og særlig bind IV s 569-71.

Bakgrunnen for rettighetskravet var at Sandane var blitt et sted for handel og for eventuell overgang til bruk av båt. Vi kan forestille oss at bøndene her kunne møte fiskere og handelsmenn som kom med varer fra kysten eller fra Bergen – kanskje også fra utlandet. Selv hadde de jordbruksvarer som byttemiddel. Med egen eller leiet båt, kunne de selv dra på handleferd eller ta del i kystfisket.

For bøndene fra indre Jølster - de tilhørte det som senere ble Helgheim sogn – var det enklere å dra til Sandane enn til Førde i Sunnfjord eller et annet sted ved Førdefjorden. Veien gikk til Førde ved Breimsvatnet, eller til Red gjennom Våtedalen. Over Breimsvatnet ble det brukt båt. Det var mulig å ta seg over fjellet nord for vannet – det måtte de gjøre når is skapte problemer - men dette var tungt og mer tidkrevende.

På Sandane hadde de tatt i bruk et område som i dag er en del av sentrumsbebyggelsen. Her beitet de hestene – det var tale om tjørbeite – og strandsonen ble tatt i bruk for bygging av naust. Det var denne bruken fra gammelt av som bøndene mente dannet grunnlag for rettskravet.

Det som ble protokollert 19 mai 1338 hadde kanskje som bakgrunn at rettig-

Sandane, fotografert av Knud Knudsen. (Universitetsbiblioteket i Bergen Kat nr UBB-KK-2127-1280.) Bak naustrekken lå hestebeitet.

hetskravet var omtvistet. Diplomet kan ha skapt ro om naustrettighetene som vi senere ikke hører noe om. I siste halvdel av 1800 tallet ble imidlertid kommunikasjonsforholdene slik endret at de ikke lenger hadde interesse for de opprinnelige eiere. Et fotografi fra tidlig på 1900-tallet som er gjengitt i bygdeboka IV s 568, viser 10-12 naust i strandsonen. Ifølge billedteksten var de eiet av folk i nærområdet. Om dette er naust som opprinnelig ble bygget av bønder fra Jølster og Breim vites ikke, men det er her de må ha stått.

I 1742 ble det holdt grensegangsforret-

ning for hestebeitet. Det ble påvist enkelte gamle merkesteiner. Området må derfor ha vært oppmålt også tidligere, men om grensen har det vært uenighet. Det har også vært strid om retten til hugst. Ny grensegang ble foretatt i 1871. Den ble fulgt opp med et krav fra Breim og Helgheim sogn om at hestebeitet skulle skyldsettes. Jølster var her representert av ordføreren. Kravet ble for så vidt ansett for å være et kommunalt anliggende.

Eierne av flere nabobruk protesterte mot kravet og hevdet at de selv hadde beiterett og dessuten rett til skogen.

Diplom datert 19. mai 1338 om naust og hestebeite på Sandane.

Twisten endte i 1873 med forlik der to av nabobrukene fikk utskilt hver sin teig. To andre nabobruk fikk en pengegodtgjørelse mot å frafalle alle krav. Resten av hestebeitet fikk så eget gårds- og bruksnummer – gnr 75 bnr 2 – og med «Breims og Heljems sogns almue» som hjemmelsinnehavere. Under prosessen ble hestebeitet målt til 26 mål og av dette var 7 mål dyrket. Det er vel grunn til å tro at fradelingen omfattet det som var dyrket

sted allerede før 1873, men oppdelingen og salg av tomter tok først fart på begynnelsen av 1900-tallet. For Jølsters vedkommende ble rettighetene forvaltet av Helgheim sognestyre. Jeg skulle tro at en tilsvarende løsning gjaldt for Breim, men sognestyret her ble borte da Breim i 1886 ble egen kommune. I dag er det neppe noe tilbake av gnr 75 bnr 2, men Gloppen kommune har ikke kart som kan bekrefte dette.

Bortbygging av tomter hadde funnet

I dokumentet fra 1338 som er nevnt

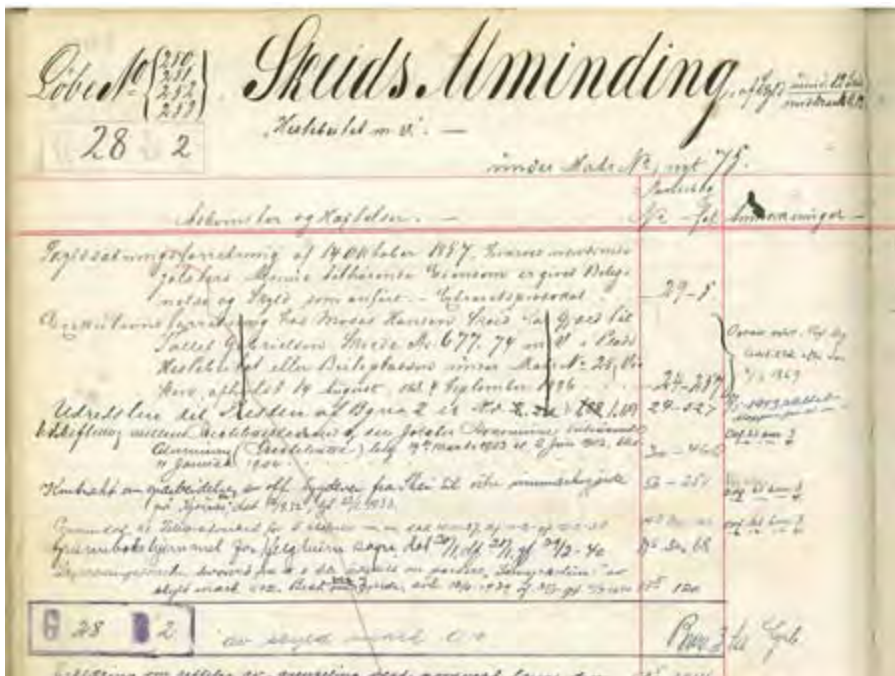
foran, sies det også at bønder fra Sandalsfjerdingen i Breim skulle ha rett til hestebeite og landingsplass med naust i Lahammervika som lå ca 1 km utenfor det som i dag er handelssenteret i Utvik. Sandalsfjerdingen omfattet gårder som lå oppover mot Utvikfjellet, og veien over til Utvik har vært laglig.

Rettighetene i Lahammervika må på et tidspunkt vi ikke kjenner, være oppgitt til fordel for tilsvarende rettigheter i nærheten av kirkestedet. Innholdet av den nye rettighet og størrelsen på hestebeitet ble fastsatt ved forlik på et rettsmøte i 1746. Hestebeitet skal ha vært på ca 10 mål. Forliket var grunnlaget for at bøndene fra Breim i 1862 fikk beiteområdet matrikulert – gnr 78 bnr 1 i det som da var Innvik kommune. Vi ser også her at en opprinnelig beiterett ble ansett å innebære at bøndene var eiere. Denne allmenningen er omfattende behandlet av Rynning: Bidrag til norsk almenningsrett, I, 1934 s. 201-204. Bortbygging og salg av tomter begynte tidlig. Da Rynning skrev boken var mer enn halvdel solgt

Det var ikke uvanlig at «hestebeite» ble angitt som bruksnavn ved skyldsetting og tinglysning. Hestebeitene er i imidlertid i kildematerialet og i juridisk og lokalhistorisk litteratur også betegnet som allmenninger – en generell betegnelse som er naturlig fordi bøndenes rettigheter som regel også omfattet naust- og strandrett. Det dreier seg imidlertid om en form for allmenninger som ikke lar seg plassere

i forhold til den vanlige inndeling i stats- og bygdeallmenninger. Derfor skal man være forsiktig med å trekke rettslige slutninger ut fra begrepsbruken. Falkanger: Allmenningsrett (2009) holder denne type allmenninger utenfor sin fremstilling. En forholdsvis bred gjennomgang av slike allmenninger og beslektede typer finner man hos Rynning l.c. s 188-205. Jeg viser også til Arctander: Landings- og kirkeallmenninger, Heimen V, om enkelte slike allmenninger i Hardanger.

Utviklingen fra beiterett til eiendomsrett som vi ser på Sandane og i Utvik, må vi se i sammenheng med at man i gammel tid nøyde seg med å karakterisere de enkelte bruksrettigheter i utmark – retten til beite og til utnyttelse av skogen for å nevne to eksempler. Spørsmålet om hvem som var eier begynte man for alvor å interessere seg for på slutten av 1800-tallet. I mange av de rettsavgjørelser som fulgte, ble de som hadde beiteretten ansett å være eiere av grunnen. På Sandane var det som nevnt uenighet om beiteretten, men de lokale bønder fikk et oppgjør som innebar at de frafalt sine rettigheter. Dermed var bordet duket for at bøndene fra Breim og Helgheim sogn kunne få eiendomsrett. Historikken bak hestebeitet og rettsoppfatningen knyttet til tingsvitnet, kan tilsa at resultatet ville ha blitt en eiendomsrett selv om det ikke var blitt inngått et forlik. Synspunkter som dette kan ha vært avgjørende også i Utvik, men her ser det ut til at resultatet var ukontroversielt.

«Hestebeitet m.v.», Skeids Alminding i Jølster. (Jølster panteregister, gnr.28/2).

I dokumentet fra 1338 sies det at allmenningene på Sandane og Utvik var kronens og kongedømmets eiendom. Utsagnet må sees i sammenheng med at på denne tiden var Kongen eier av alle allmenninger. Der er ingen holdepunkter for at dette fikk konsekvenser for forvaltningen av allmenningene på Sandane og i Utvik.

Hvis vi nå forflytter oss sydover til Jølster finner vi ytterligere to beiteallmenninger. Panteregisteret viser at det den 14 oktober 1857 ble holdt skyldsettingsforretning for en eiendom tilhørende «Jølsters Almue». Eiendommen fikk gnr 28 bnr 2 og navnet «Skeids Alminding». Allmenningen

strakte seg fra Jølstravatnet og østover, og var på ca 20 mål.

En etterfølgende utskiftningsforretning viser at det her har vært en plass som het Hestebeitet eller Beiteplassen. Dette er nok navn som er meget gamle og som ganske sikkert også karakteriserer det område som fikk navnet Skeids Alminding. Det som skjer i 1857 er altså ingen nydannelse, men en stadfestelse av at det her ligger en gammel beiteallmenning. Dette bekreftes av en søknad om rett til å selge øl som ble skrevet i 1753 og som er gjengitt av Joleik i Soga um Jølst, s. 297. Det er her vist til «et huusmands Sæde, kaldet Schej, hvis huuser staar

paa endeel af almuens tilhørende grund og almending eller saakaldet hestebeed».

Den andre allmenningen lå på Vassenden. Det ble holdt skyldsettingsforretning 7 oktober 1863. Også her var det tale om en eiendom som tilhørte kommunen. Den fikk navnet «Beitepladsen ved Nedre Vassenden» og gnr 61 bnr 3, og var på ca 4 mål. Det er fraskilt en tomt. Resten av denne allmenningen ligger på nedsiden av E 39 ved Jølster hotell, og er opparbeidet til friområde med fasiliteter for vegfarende.

Verken Skei eller Vassenden kan ha vært handelsplasser av større betydning og heller ingen kirke kunne samle bygdefolket. Det er imidlertid grunn til å feste seg ved navnet Skei. Det forteller oss at det her fra gammelt av har vært et samlingssted for leik og kappestrid. Dessuten gikk den gamle allfarveien fra Nordfjord til Sunnfjord gjennom Jølster. Over Jølstravatnet ble det benyttet båt for skyssing, og for vare- og dyretransport. Både på Skei og på Vassenden har det nok vært flere naust. Fra Skei var det dessuten overgang til Sogn. Fra sørsiden av vannet gikk man over fjellet til Haukedalen og derfra til Eldalsdalen og til Sværen i Balestrand. Dette er en vei som ble brukt av driftekarene som kom nordfra. De som kom fra Sunnfjord passerte Vassenden før de tok over fjellet. Jeg har imidlertid ikke funnet belegg for at driftekarene kunne benytte allmenningene på Skei og Vassenden. Bruken av disse beiteallmenningene må uansett

har vært forholdsvis tynn.

Som allerede nevnt ble de rettigheter «Heljem sogns almue» hadde på Sandane forvaltet av Helgheim sognestyre, og inntektene ved bortbygsling og tomtosalg gikk inn i sognekassen. Fram til 1940 var det kommunen som hadde hjemmelen til allmenningen på Skei, men også denne allmenningen ble forvaltet av Helgheim sognestyre.

I 1907 reiste Ålhus sognestyre innsigelse mot Helgheim sogns enerådighet over allmenningen på Skei, og krevde at den skulle anerkjennes som kommunens eiendom. Helgheim sognestyre motsatte seg dette: «Hestebeitet har været og er Helgheim Sognkommunes særeie og fastholdes fremdeles som saadan». Saken ble behandlet av kommunestyret 7. mai samme år (prot. s. 244). Helgheim sogn fikk flertall for sitt syn. Uenigheten mellom de to sognestyrer var ikke over med dette, men tvisten fikk sin avgjørelse ved et møte i kommunestyret i mai 1910 (prot. s. 265). Man hadde da funnet fram til Søndfjords Birks Justitsprotokol av 1808-1810 hvor man blant annet kan lese:

«Almenningen ved Skjei beliggende, som er Bygdens Hestebeite for den Del af Almuen der bor ovenfor Jølstervandet». Dette ble ansett avgjørende. Ålhus sogn frafalt kravet om eiendomsrett til hestebeitet, men på betingelse av at «enten Almuen ovenfor Vandet eller Helgheim Sogn tilbagebetaler til Jølster Herredskasse, hva denne

gjennom Tiderne har betalt for Hestebeitet – Almenningen – som skatter eller andet Utlæg».

Konflikt mellom sognekommuner var ikke uvanlig – særlig kunne de oppstå hvor sognekommunen som her hadde oppgaver og rettigheter som ikke var lovbestemte og som kunne gi grunnlag for økonomiske ulikheter. Jeg har imidlertid ikke funnet noen god forklaring på hvorfor Ålhus sogn ikke ville akseptere at allmenningen tilhørte Helgheim. Beiteretten hadde nok allerede mistet meget av sin betydning. Bygselinntektene var lave, men det er mulig at man har sett muligheten for en tettstedsutvikling.

I 1940 ble hjemmelen til Skeids Almindig overført til Helgheim Sogn og det er fra nå av at man også for denne allmenningen går inn i en periode med fradeling og salg av tomter. Den siste fradeling er tinglyst i 2008. Helgheim sogn hadde allerede før nedsalget for alvor begynte på Jølster, opparbeidet seg en solid sognekasse. I balanse pr 30 august 1940 er hestebeitene på Sandane og Skei betegnet som inntektsgivende eiendommer og bokført med kr 9000. Et bankinnskudd var på nærmere kr 10.000.

Ved lov 15 desember 1950 nr 8 § 1 første ledd ble ordningen med sognekommuner opphevet med virkning fra 1 juli 1951. I henhold til første ledd skulle sognekommunens aktiva og passiva fra samme dato overtas av herredskommunen. I medhold av annet ledd kunne imidlertid departementet

når det ble funnet rimelig godta at sognekommunens midler ble avsatt til et fond for bestemte formål innen sognet.

Helgheim sogn søkte deretter om at

«sokna sin kontantmedel og eiga i fast eigedom framleis skal vera sokna si private eiga også etter 1 juli 1951. Den kontante eiga vert avsett til eit fond og skal nyttast til framhjelp av kulturelle, sosiale og/ eller andre økonomiske tiltak innan den gamle soknegrensa.»

I søknaden opplyses det at vederlaget for salg av tomter var blitt avsatt for bruk etter senere vedtak. Sognekassen omfattet nå ca kr 20.000 i bank. Dessuten var kr 20.000 utlånt til Jølster kommune. Søknaden ble 23 juni 1951 behandlet av herredsstyret som enstemmig ga sin tilslutning til forslaget. Vi ser altså ikke noe mer til den tidligere sognestriden.

Departementet ba om at Helgheim sogn skulle gi en nærmere forklaring om hvilke formål sognet hadde hatt i tankene ved opprettelse av et fond. Det ble også bedt om at det skulle treffes bindende vedtak om bruken av midlene. Dette ble funnet upraktisk. Herredsstyret satte sluttstrek ved et vedtak 28 juni 1952. Etter avsetning av kr 10.000 til reparasjon av Helgheim kirke skulle resten av midlene:

«gå inn i heradskassa, men vert avsett til eit kapitalfond som skal nyttast til kapitalføremål innan det gamle Helgheim sokn. Jølster heradstyre gjer vedtak i kvart

einskilt tilfelle, og kan også gjera vedtak om å nytta desse midlane i tilfelle det vert røyndom med bygging av bustadhus for skuleungdom på Sandane i Nordfjord. Pengar som kjem inn ved sal av fast eigedom på Sandane i Nordfjord og Skei i Jølster skal leggjast til dette kapitalfondet.»

Jeg har ikke sett noe om at internatbygg på Sandane skulle være reservert elever fra Helgheim sogn.

Av herredsstyreprotokollen ser jeg at kapitalfondet har vært nyttet blant annet til samfunnshus på Skei og til forsamlingshus andre steder i sognet. Mine undersøkelser går fram til 1963. Om vedtaket fra 1952 senere er opphevet eller fraveket, overlater jeg til andre å finne ut av.

Jeg skulle tro at etter 1886, da Breim ble egen kommune, er inntektene fra tomtesalget på Sandane gått inn i kommunekassen, men jeg har ikke undersøkt dette. Om allmenningen i Utvik opplyser Rynning s 203 at allmenningen i Utvik var eid av 22 gardsbruk i Breim. Jeg skulle tro at dette har hatt betydning for bruken av salgsinntektene, men har ikke undersøkt dette heller.

Jeg forflytter meg så til Førde.

I 1863 ble det påbegynt en utskiftningsforretning for gården Skei. I den forbindelse skrev kaptein Michael Christensen følgende til utskiftningsretten:

«Gaardbrugerne af Angedalen

have fra gammel tid brugt at slippe sine Heste på Exerserpladsen, naar de fare til Kirke eller have andet Ærende. Rettens Kjendelse, om de bør varsles til Udskiftningen eller ikke, bedes avgivet».

Michael Christensen var annen generasjons eier av Ytre Skei, og har vært godt kjent med de lokale forhold. Den ekserserplass det er tale om er et område som lå inntil Ytre Skei, og var en del av utskiftningsområdet. Det ble tatt i bruk som ekserserplass tidlig på 1700-tallet, men den var nå i ferd med å bli nedlagt. Det er dette området som i daglig tale blir kalt Tåene.

70 bønder og plassmenn ble varslet om utskiftningsforretningen. Det er imidlertid ikke noe som tyder på at spørsmålet om beitebruk og eventuell beiterett ble tatt opp til behandling.

I 1899 ble inngått avtale mellom enkefru Sophie Christensen og Førde kommune om bruk av Tåene som utstillingsplass. Av en ukjent grunn ble dette foranledningen til at 56 bønder fra Angedalen og Vie året etter tok ut forliksklage. Det ble ikke oppnådd forlik og bøndene gikk deretter til sak med påstand om beiterett. Kravet omfattet ikke bare det området som var brukt til ekserserplass, men også noen mindre tilstøtende områder som nå var bebygget. Tåene ble i 1901 kjøpt av bonden på Indre Skei – O. M. Erdal – og det er han som er motpart i den prosessen som vi kan følge helt til Høyesterett.

Saksøkerne hevdet at beiteretten var

ervert ved bruk i alders tid. Med klar referanse til den erklæringen som kaptein Christensen hadde skrevet i 1863, ble det anført at hestene ble sluppet på beite her når de var i kirken eller hadde annet ærende.

Det er relevant at kirken ble nevnt. Hestebeiter var å finne ved flere av landets kirker, jf Rynning s 192 som bruker ordet kirkeallmenninger om disse tilfellene. Kirkene var samlingssteder ikke bare for kirkegang, men også for offentlige kunngjøringer. Og her ble det i gamle dager oppbevart våpen og annet krigsutstyr. Som allerede nevnt hadde det på Tåene vært ekserserplass i mer enn 150 år og kanskje en mer uformell øvingsplass før dette.

I de saksdokumentene jeg har utskrift av, er det ikke sagt noe om hvilke andre ærender det var tale om. Utsagnet kan imidlertid ha sammenheng med at Tåene bare lå noen hundre meter fra Sjøahola. Sjøahola lå ved det som i gamle dager var hovedløpet for Jølstra og ganske nær fjorden. Selv om området var trangt har det vært naust her, og fra 1600-tallet handel og tingsete. Om hestene har beitet på Tåene mens husbonden var på reise til kysten eller til Bergen, er det vanskelig å ha noen mening om. Når det gjelder Tåene som samlingsplass, kan vi også her vise til navnet Skei.

Bøndene fikk medhold i underretten med tre mot to stemmer. Flertallet besto av tre domsmenn. Sorenskriveren og en domsmann stemte for full frifinnelse.

Talsmann for flertallet var S M Øvrebø fra Jølster. Han skriver i sin begrunnelse blant annet:

«Saadanne Hestebeiter eller Almenninger er ikke uden Sidestykke ogsaa i andre Bygdelig. Saaledes har saavel Jølster som Breim lignende Rettigheder ved Sjøen i Gloppen. Skal nogen Ret kunne udøves paa Grund af Alders Tids Brug, maa det vel nettopp være disse Slags Rettigheder. Angedølingerne har sikkert benyttet Taaene paa denne Maade saalænge som Bygden har været bebygget. Jeg anser det for ubestridelig, at Angedølingerne har havt Beiteret for sine Heste paa Taaene grundet Alders Tids Brug indtil 1863-1866. Da kommer imidlertid Udskiftningen, og det bliver Spørmålet, om der ved denne er foretaget noget der indskrænker eller berøver Angedølingene deres gamle Ret.»

Det var etter hans mening ikke tilfelle. I domskonklusjonen er rettighetene tillagt de bønder som var part i saken. Spørmålet om rettighetene burde ha vært tildelt bygdeliget er ikke nevnt.

En annen domsmann fra Jølster – S. Hegheim – antagelig Sjur Hegheim, mangeårig ordfører - supplerer det som Øvrebø sier om bruk i alders tid:

«Forholdet har tydeligvis her vært det samme som i flere andre Fjelddale paa vore kanter. Eksempelvis kan anføres Jølster, hvor Almuen fra ældgammel Tid uhin-

dret kunde slippe sine Heste i de saakalte Hestebeiter ved Jølster-vandets øvre og nedre ende.»

O M. Erdal på Indre Skei påanket underrettens dom til overretten - tilsvarende lagmannsretten i dag.

Overretten avsa dom 2. april 1906. Den fant at kaptein Christensen under utskiftningsforretningen bindende hadde erkjent at bøndene hadde beiterett, men mente at erkjennelsen bare gjaldt ekserserplassen slik den var inntegnet på utskiftningskartet fra 1864.

Bøndene anket til Høyesterett og de hevdet fortsatt at beiteretten omfattet mer enn ekserserplassen. O.M. Erdal fastholdt at de ankende parter ikke hadde beiterett – dette var tålt bruk - og han motanket på dette grunnlag.

Høyesteretts dom er avsagt 4. mars 1909. Dommen er ikke inntatt i Norsk Retstidende, men er omtalt av Rynning: Bidrag til norsk almenningssrett I, s. 199-200.

Annenvoterende i Høyesterett sa seg enig med flertallet i underretten og ville ta anken fra bøndene til følge. Han la til grunn at problemstillingen ikke var uvanlig, «altsaa en adgang for en hel bygd til paa en slik strækning at slippe sine heste når de farer til kirke eller har annet erende.» Det var mulig - mente han – «at området fra gammel tid hadde hatt karakteren av en slags almenning». Han pekte på at det offentlige hadde ansett seg berettiget til å ta området i bruk som ekserserplass uten at det var inngått avtale om

bruken. Også dette kunne tilsi at Tåene var et offentlig område.

Annenvoterende fikk følge av en annen dommer. De øvrige 5 stemte for å stadfeste overrettens dom. Det ble ansett meget tvilsomt om angedølingenes bruk av Tåene kunne ha skapt en beiterett, men det ble lagt avgjørende vekt på det som skjedde under utskiftningen 1863-66. Fire av de fem la avgjørende vekt på at bøndene under utskiftningen var innstevnt som beiteberettigede.

I 1950 satte bøndene i Angedalen og Vie fram krav om at beiteretten skulle erstattes med et område som de skulle ha som eiendom, jf jordskifteloven § 92. De fikk medhold i jordskifteretten som utmålte et område på ca 3 mål – ca halvdel av den tidligere ekserserplassen. De fikk medhold også i Høyesterett (Rt 1967 s 255). Grunn-eieren argumenterte blant annet med at bruksretten ikke lenger hadde noen verdi av betydning, og at det ikke var riktig at bøndene skulle få den erstattet med et område som nå bare har verdi som tomter. Dette fikk han altså ikke medhold i.

I dette tilfellet er det navngitte bønder som tar opp saken og domskravet gjaldt bare beiterett – spørsmålet om eiendomsrett ble et avledet spørsmål. Det er sameierne som nå kan treffe vedtak om bruken av området – eller mer sannsynlig – om anvendelse av salgsvederlaget, eller av ekspropriasjonsersattingen dersom kommunen er interessert. Spørsmålet om hvem som er sameiere er ikke enkelt, men

Osen ca. 1890. Fotografi av Axel Lindahl: Søndfiord Parti ved Osefoss. Galleri-NOR NF.WL 01530.

detaljene her er ikke interessante dersom sameierne uansett avgrensingsproblemer kan samle seg om en løsning lik den Helgheim sogn ville ha.

Utvider vi søkeområdet til fylket finner vi flere beiteallmenninger som har hatt samme eller lignende opprinnelse som dem jeg har behandlet foran. I Sogn finner vi blant annet Viks alminding, gnr 42 lnr 179, og Henjasandallmenningen i Leikanger. Dessuten finner vi allmenning i Marifjøra, gnr 103 i Luster, i Sogndal (Sogndalsfjøra) og i Aurland på Vangen. Alle fem ble en del av bygdesentrene, og er utparsellerte og bebygget. Det samme

gjelder Oldøren hestebeite, gnr 7 bnr 1 i det som da var Innvik kommune.

Selv om opprinnelsen er likeartet har nok disse allmenningene en noe ulik utvikling. Allmenningen i Marifjøra er et eksempel på at Kongen (Rente-kammeret) gjorde krav på inntektene.

Felles for alle allmenningene er at endrede samferdselsforhold medførte at den opprinnelige interesse for beite- og strandrett falt bort, og ved ikkebruk kunne allmenningen bli borte eller brukere kunne miste sine rettigheter. I en artikkel som i deler er gjengitt i Sogeblad for Førde 2004 s 61 flg,

skriver A Skåsheim at haukedølingene dro over fjellet til Vetlefjorden når de skulle til Bergen. «Dei hadde almenningsrett og hestebeite på Ulvestadøyraane, og den retten hev dei enda». Dette er antagelig skrevet for 60-70 år siden. Det er åpenbart at slik veisystemet ble bygget ut, var det allerede da dette ble skrevet tale om rettigheter som haukedølingene ikke hadde noen interesse av. Det har vært vanskelig å finne noen som husker noe særlig om dette.

Fra Viksdalen har det nok vært omfattende ferdsel nedover mot Osen – det skal ha vært naustsamlinger både i Viken og Eldalsosen i øvre del av Viksdalsvatnet. Osen var et gammelt handelssted med forbindelse til kysten og til Bergen. Allerede i middelalderen har det vært en rekke sjøbuer og naust her, jfr bygdebok for Gaular II, s. 167-168. Ned mot sjøen var det et beiteområde, avgrenset med et steingjerde som det fremdeles er rester av. Bruksmønsteret er med andre ord likt det vi finner for allmenninger på slike steder. Ca 1820 ble Osen gard overtatt av prost Rennord. Han og hans rettsetterkommere fikk fra 1830 og utover tinglyst et stort antall avtaler om rett til naust eller sjøbu mot en årlig avgift. Jeg har en mistanke om at i hvert fall noen av disse avtalene gjelder hus som allerede sto der, og at Rennord ikke aksepterte en allmenningsrett eller ikke forsto at det kunne foreligge en slik rettsdannelse. Når det verken da eller senere ble noen diskusjon om dette, kan det ha sammenheng med Osen i siste halvdel

av 1800 tallet ble uinteressant som handelssted. Osen kom ikke med i ruteplanen til Fylkesbåtane. Både dette og nye veier medførte at senterutviklingen fant sted lenger ute i fjorden.

Det er vanlig å legge til grunn at de rettigheter jeg har behandlet er oppstått ved bruk i alders tid. Dette er imidlertid en forklaring som kanskje bør suppleres. Både beite- og strandretter er blitt etablert hvor det fra før må ha vært bosetting, og mellom stedets egne bønder og tilreisende må det ha vært en interessemotsetning. Det er vel meget som taler for at når de tilreisende kunne få særrettigheter, må det være med utgangspunkt i en rettsoppfatning eller bestemmelse som sa at de skulle ha prioritet. Allerede i middelalderen hadde vi en ganske avansert samferdselsordning. Kanskje kan det vi vet om beiteallmenninger sees i en slik sammenheng.

Jan Skåre:

Aksjeselskapet Firda – fragmenter av norsk pressehistorie

Om aksjeselskapet Firda og avisen med samme navn er det skrevet jubileumsskrift og artikler m.m. Noen av fremstillingene er preget av at det ikke er gjort bruk av styre- og generalforsamlingsprotokoller og annet arkivmateriale. Etter å ha lest omtalen av avisen i Den norske presses historie bind 4 s 104 (Terje Eggum), har jeg funnet grunn å skrive en artikkel selv. Jeg vil komme inn på enkelte sider ved eierselskapets historie som antagelig ikke er kjent eller er blitt overflatisk og til dels misvisende behandlet

De første tiårene

A/S Firda ble stiftet i Førde 17. november 1917. Formålet var å utgi et politisk nøytralt lokalblad med samme navn. Aksjekapitalen var på kr 2000 fordelt på aksjer a kroner 100. I 1920 ble aksjekapitalen forhøyet med kr 5000.

A/S Firda var et typisk folkeaksjeselskap. Ved stiftelsen ble aksjene spredt på 18 aksjeeiere. Ved kapitalforhøyelsen i 1920 ble antallet aksjeeiere utvidet til 57. Med sikte på å opprettholde selskapets preg av å være et folkelig og demokratisk tiltak, inneholdt vedtektene bestemmelser om godkjennelse av kjøper ved salg av aksje, og om at den enkelte aksjeeier ikke kunne ha mer enn tre stemmer på generalforsamlingen. Dette var vanlige bestemmelser i slike selskaper.

Til grunn for stiftelsen lå et prospekt utarbeidet av Kristian Ulltang – aktiv blant annet som skribent. Fra 1914 hadde han eget trykkeri – det eneste i

Førde. I prospektet sa Ulltang seg villig til å trykke avisen og til å være redaktør. Slik ble det også den første tiden. Den godtgjørelse han betinget seg var meget beskjeden, og ingen skal mistenke ham for at økonomiske hensyn var bestemmende for hans initiativ.

Økonomien ble bekymringsfull og Ulltang trakk seg som redaktør mot slutten av 1919. De økonomiske problemer fortsatte, og mot slutten av 1924 ble avisen kunngjort for salg. I stedet ble det inngått avtale med Kristian Ulltang om at han skulle leie avisen. Avtalen innebar at han skulle drive avisen for egen regning og risiko.

Ulltang sa opp avtalen mot slutten av 1927. Eierselskapet la til grunn at avisen fortsatt skulle leies bort. Det gunstigste tilbudet kom fra Olai Nordeide, og det ble inngått avtale om at han skulle leie avisen for fem år med virkning fra 1. juni 1928.

Nordeide hadde tilbudt seg å betale 10

prosent av aksjekapitalen som årlig leie, men av en grunn som jeg ikke kjenner, var beløpet i avtalen begrenset til 5 prosent. Dessuten skulle aksjeeierne ha et gratisabonnement for hver aksje.

Nordeide skulle overta avisen uten aktiva og passiva og den skulle også tilbakeleveres uten aktiva og passiva. Etter den økonomiske utvikling bladet hadde hatt, var selskapet uten aktiva. Det ville heller ikke få inntekter. Kontantleien på 5 prosent av aksjekapitalen var utvilsomt øremerket for utbytte til aksjeeierne. Den ble utbetalt første gang ett år etter avtaleinngåelsen. De aksjeeiere som hadde en aksje fikk utbetalt kr 4.73 hver. Selskapet hadde ikke penger til betaling av porto, og utbyttebeløpet var dermed redusert med kr 0.27.

Nordeide hadde utvilsomt ambisjoner om å utvikle avisen, men han oppdaget nok fort at de økonomiske rammebetingelser ikke ga ham særlig handlingsrom. I et brev til styret i 1929 - som han utdyper i et brev 8. april 1930 - gir han uttrykk for dette. Han peker blant annet på at antallet nummer per uke burde utvides fra to til tre. Aksjeselskapet burde etter hans mening bidra til bedring av økonomien ved å utvide aksjekapitalen med inntil kr 7000. Om selskapet ikke ville trå til, ønsket han å kjøpe avisen. Om selskapet ikke ville gå med på noen av disse alternativene, ba han om å få slippe betaling av årlig leie. Det siste fikk han medhold i. Anmodningen om økonomisk støtte fra selskapet, alternativt om å få kjøpe, ble avslått.

Om den redaksjonelle linje heter det i avtalen med Nordeide:

«Bladet skal redigeres som politisk nøytral avis. Det gis adgang til at indta indsendte artikler fra alle politiske partier og meningsretninger i aktuelle saker. Leieren eller den han i sit sted ansetter som ansvarlig redaktør, skal foreta skjønnsomt valg av alt indsendte – og alt andet stof, saaledes at intet politisk parti eller meningsretning om politiske, økonomiske, kulturelle og andre spørsmål skal bli favorisert.»

Dette er en bearbeidet versjon av vedtektenes I a) og b), men hvor det dessuten står at inntak av aktuelle artikler forutsetter at de er skrevet i en «sømmelig og god tone».

Bestemmelsen skapte vanskeligheter for Nordeide. I styremøte 8. juli 1929 besluttet styret å gi Nordeide i en korreks. Det ble pekt på at han – «spesielt i den senere tid» ikke hadde fulgt forpliktelsen til nøytral ledelse. Som eksempel ble nevnt Firdas referat om «demonstrationsmøtet i Bergen, der må betegnes som misvisende og Deres senere negtelse av at indta et motindlegg fra provst Hope». Det møtet det er tale om, ble innledet med et foredrag til forsvar for riksmålet, men ifølge Firdas referat 29. juni hadde det utartet med hærverk mot Gula Tidend. Prost Brigt Hope var en iherdig forkjemper for riksmålet.

I styrets vedtak var dette referatet bare et eksempel, og det kom flere nye klager. Misnøye ved avvising av

leserinlegg var kjent også fra tiden før Nordeide, men de ble nok mer vanlige etter hvert. På generalforsamling i 1933 ble Nordeides avtale forlenget med 5 år, men med tilføyelse i kontrakten om at han ved valg av stoff, i tvilstilfeller skulle rådføre seg med styret. Tilføyelsen hadde nok sammenheng med at styret kort tid i forveien hadde gitt en klager rett i at to av hans avisinnlegg med urette var blitt avvist. På generalforsamlingen hadde to aksjeeiere hver for seg fremmet forslag om kontrollerende medvirkning fra styrets side. De var medlemmer av henholdsvis Venstre og Arbeiderpartiet. Nordeide må ha hatt en vanskelig balansegang i en tid da de politiske fronter var meget skarpe. Forestillinger om at redaktøren skulle være uavhengig i redaksjonelle spørsmål, var nok ikke fremme i diskusjonen.

Klager i de to sakene jeg har nevnt foran var Nils Flom – bonde og bondepartipolitiker. Han var den som gjennom årene suverent hadde skrevet flest leserinnlegg i Firda. Han fortsatte å klage over det han kalte mishandling fra Nordeides side. I september 1933 startet han utgivelse av en egen avis – Sunnfjord Tidend - og med seg selv som første redaktør. Avisen skulle være et bondeorgan for Sunnfjord., Den måtte innstille driften etter syv måneder og ble overtatt av Førde arbeider- og småbrukarlag.

Sunnfjord Tidend ble dermed en avis for Arbeiderpartiet, men Nils Flom fikk fremdeles spalteplass. I Sunnfjord Tidend 25. mai 1934 har han et angrep på Firda under overskriften: «Makt-

begjer og ufyselighet». Konfliktnivået var høyt allerede før dette, og ble ikke mindre etter artikkelen og utover høsten. Nordeide tok ut forliksklage, men det ser ut fra at det ikke ble noen retts sak. Styret var orientert og kan ha intervenert.

I et brev til styret 28. mars 1937 tok Nordeide igjen opp spørsmålet om økonomisk assistanse fra selskapet gjennom kapitalforhøyelse, alternativt ønsket han fortsatt å få kjøpe avisen. Det fikk han heller ikke nå gjennomslag for. Etter anmodning fra Nordeide besluttet styret 2. mars 1938 å «fornye kontrakten for et tidsrom av 10 år. Kontrakten av 31. mai 1933 er fremdeles gjeldende.»

Avtalene med Ulltang og deretter Nordeide om leie av avisen er antagelig uvanlige i pressehistorisk sammenheng. Det var utvilsomt slik at aksjeselskapet Firda fremdeles var eier av avisen og at avtale om bortleie kunne nektes fornyet. Om dette ville være et praktisk alternativ er et annet spørsmål.

I Den norske presses historie bind 4 s. 104 skriver Terje Eggum at i «1928 kom Olai Nordeide inn som utgjevar og bladstyrar». I billedteksten skriver han at avisen i 1928 ble «overtatt» av Nordeide. Verken her eller andre steder kommer det fram at det fremdeles eksisterte et eierselskap. I Førde: Kulturhistorisk vegvisar (1998), skrives det s 119 at i «1938 kjøpte Nordeide avisa». Etter sammenhengen er dette ikke feilskrift for 1928. Uansett årstall er dette feil.

Krigstiden

Under krigen ble Firda - som alle andre aviser - satt under politisk press. Situasjonen fremgår av styreforberet 6. desember 1940:

«Møtet ble holdt efter anmodning av redaktør Nordeide, som fra Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet's pressedirektorat i skrivelse av 28. f. mnd. hadde fått pålegg om å ta inn det N.S. stoff, som ble sendt avisen. Foranledningen til nevnte skrivelse var, at Nordeide hadde unnlatt å ta inn et par slike artikler. Da lovene for «Firda» bestemmer at bladet skal redigeres i upolitisk ånd, kan styret ikke ta avgjørende standpunkt til spørsmålet, men må henvise saken til behandling i generalforsamling.»

Protokollen er underskrevet av distriktsdyrlege Michael Maalsnes, handelsmann A.E. Sølberg og lensmann Per Schei som da utgjorde styret.

Ekstraordinær generalforsamling ble holdt 27. desember 1940. Aksjeeierne ble mobilisert for at generalforsamlingen skulle bli mest mulig representativ, og det ble sørget for fullmakter fra utenbygdsboende aksjeeiere. På generalforsamlingen var 40 aksjer av totalt 70 representert.

På generalforsamlingen ble følgende protokollert:

«I anledning svarskrivelser fra pressedirektoratet til redakt. av «Firda» av 28. nov. og 12. dec. 1940 angående inntak av propagan-

dastoff, bemerker generalforsamlingen, at det ikke forholder seg slik som pressedirektoratet har anført at eierne av Firda har gitt redaktøren av Firda beskjed om ikke å ta inn noe fra N.S..

Generalforsamlingen besluttet forøvrig enstemmig at den kontrakt som er opprettet mellom A/S Firda og leieren, blir å gjøre gjeldende i sin fulle utstrekning slik at bladet Firda fortsatt blir det upolitiske neutrale meddelelseblad som det hittil har vært. Sirkulærestoff fra sentralmyndighetene av almen interesse blir å ta inn i avisen slik som det også har vært gjort til nu.»

Protokollen ble undertegnet av Michael Maalsnes, Per Schei, avdelingsingeniør Erling Skåre og distriktslege Trygve Bydal.

Spørsmålet om å ta inn stoff fra N.S. kom opp igjen i 1942. Et styremøte 4. februar var innkalt av N.S. pressesjef Tveito, representert av Harald Hope - N.S. medlem og ordfører i Førde under krigen. I protokollen heter det:

«N.S. presseledere har påtalt at Firda har hatt for lite stoff fra N.S.

Det blir nu krevet, at pressen skal gå aktivt inn for nyordningen. Der skal skrives ledere og inntas artikler fra N.A.T. (norsk artikkelteneste). Avisen skal preges av N.S. livssyn.

Dette er et kort utdrag av Harald Hopes redegjørelse på styremøtet i dag.

I anledning overstående påtale

anfører redaktør Nordeide, at han har imøtekommet N.S.'s henstilling om å innta stoff fra partiet i stor grad - kanskje i større grad enn lokalblad flest.

Styret gjorde sådant vedtak: Bladets lover og senest vedtak på generalforsamling den 27/12 1940, tillater ikke at bladet redaksjonelt går inn for noe annet politisk parti.

Dersom bladet ikke kan redigeres efter lovene og vedtak, må der innkalles ny generalforsamling, da styret ikke har mandat til å forandre lovene.»

Ved brev 21. mars 1942 meddelte Statens Pressekontor, Bergen, at Pressedirektoratet hadde besluttet å innsette Jens Nederhagen som politisk redaktør fra 1. april 1942. Nordeide kunne fortsette som redaktør av det lokale nyhetsstoff dersom han ønsket det.

Da styret fikk brevet ble det innkalt til styremøte 26. mars. Her ble det vedtatt at generalforsamling skulle innkalles til 30. mars, d.v.s. to dager før Nederhagen skulle tiltre. Innkallingsfristen etter vedtektene var 14 dager, men styret fant å kunne fravike dette på grunn av de ekstraordinære forhold.

På generalforsamlingen 30. mars 1942 var 47 aksjer representert. Mobiliseringen var altså enda sterkere enn i 1940. Med henvisning til brevet fra Statens pressekontor

«.....uttaler generalforsamlingen den 30. mars 1942 - at Firda er startet som helt politisk nøytral avis

i 1917 og at dennes retningslinje er holdt ved tilsettelse av redaktører.

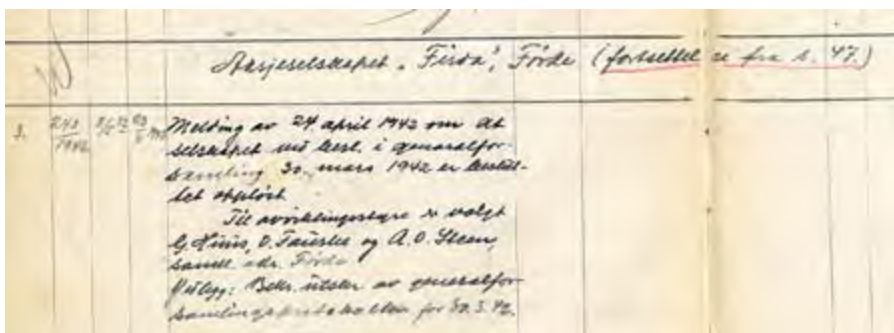
Firda har alltid sett det slik at et bygdefolk, vis lesekrins er begrenset til noen få bygder, må ha rent lokale oppgaver, f.eks. fremme av næringslivet i sitt distrikt, samtidig som det er et hendig organ til kommunale kunngjørelser m.v.

Et lite lokalblad, selv om det etter nyordningen måtte få litt større lesekrins, kan aldri bli noget fullstendig opplysende organ til rettledning for leserne i store politiske spørsmål. Den slags må tilligge dagbladene som jo de aller fleste holder ved siden av sin lokalavis.

Når nu Nasjonal Samling som politisk parti uten videre tilsetter politisk redaktør i Firda blir bladet politisk og bryter dermed grunnprinsippet for dets utgivelse. Selskapet kan derfor ikke ha ansvaret for bladets utgivelse fra 1 april d.å. og beslutter å oppløse A/S Firda.»

Bokhandler Georg Huus, fotograf Olai Fauske og kjøpmann A O Steen ble valgt til avviklingsstyre. Tretten av de møtende aksjeeiere skrev under protokollen. Vedtaket ble kunngjort i Firda og meddelt Statens Pressekontor.

Den 4. april 1942 fikk A/S Firda telegram fra Pressedirektoratet med pålegg om å fortsette utgivelsen av avisen. Dette ligger til grunn for et brev fra avviklingsstyret til Pressedirektoratet datert 9. april med gjenpart til Statens Pressekontor i Bergen. I brevet omtales også et brev fra Harald Hope til

Melding om at selskapet skulle slettes ble aldri innsendt. Når selskapet etter krigen likevel ikke var å finne i handelsregisteret, kan årsaken være at selskapet ved en feil ikke ble overført til det nye handelsregister som ble tatt i bruk i 1944, jf. brev fra sorenskriveren i Sunnfjord 12 november 1987.

A/S Firda og bladstyrar Nordeide datert 8. april 1942 og som lyder slik:

«Etter telefonsamtale idag med Statens Pressekontor ved fru Schnitler og fylkesfører Astrup har eg denne melding å gi:

1. A/S Firda vert ikkje oppløyst under noko omstende,
2. Firda skal koma ut så snart papir kan skaffast. Nordeide er personleg ansvarleg for at Firda kjem ut som vanleg so snart papir kan skaffast. Til Nederhagen kjem er Harald Hope ansvarleg redaktør. A/S Firda tar det økonomiske ansvar.
3. Kjem ikkje Firda ut, vert Nordeide i morgo sendt til Bergen og heile hans eigedom beslaglagt, då det vert sett på som statsfiendtleg handling ikkje å gi ut bladet.»

I avviklingsstyrets brev 9. april forklares bakgrunnen for generalforsamlingens vedtak, og i anledning Harald

Hopes brev sies det at A/S Firda ikke har penger til fortsatt drift. Det var utvilsomt riktig - som nevnt foran var selskapet tomt. Videre sies det:

«Likvidasjonsstyret akter å foreta selskapets avvikling etter gjeldende lovbestemmelser. Dette styre kan ikke treffe noen beslutning som opphever generalforsamlingens beslutning om oppløsning av selskapet, men kan kun an vise den vei at Nasjonal Samling, f.eks. ved redaktør Nederhagen, selv overtar utgivelsen av lokalblad her i Førde, og så vidt vi har erfaret vil redaktør Nordeide i tilfelle være villig til å stille trykkeriet til disposisjon for trykning av et slikt blad, mot en passende leie og for øvrig uten ethvert ansvar så vel redaksjonelt som økonomisk.»

Melding om at selskapet var besluttet oppløst og kreditorvarsel, ble sendt sorenskriverkontoret og Norsk lysings-

blad 24. april 1942. Her stopper oppløsningsprosessen. I et brev til lensmannen i Førde 16. april 1946 skriver Nordeide om generalforsamlingens vedtak og oppfølgingen av det:

«At oppløsningen var proforma var underforstått av de fleste aksjonærer.... For at oppløsningen skulle virke mest mulig naturlig ble kreditorinnkallelse inntatt i Norsk LysningsbladA/S Firda ble dog ikke slettet av firmaregisteret. Det – aksjeselskapet - skulde være klart til å begynne med en gang når krigen var slutt.»

I Den norske presses historie bind 4 skriver Terje Eggum s 104 i billedteksten at Nordeide «hevda avisas upolitiske stilling då okkupasjonsmakta kom på døra». Nordeide sto støtt, men det er grovt misvisende når Eggum ikke nevner generalforsamlingens vedtak og det politiske mot som ble vist av selskapets styre og aksjeeiere. Når jeg skriver detaljert om dette, er det for å gjøre historien kjent også utenfor lokalmiljøet.

Aksjeselskapet Firda ble ikke stående alene. Venstreavisen Firda Folkeblad i Florø kom ut med sitt siste nummer under krigen på den symboltunge dagen 9. april 1942. Til grunn for nedleggelse av driften lå et vedtak i L/L Firda Folkeblad hvor det vises til et brev fra Statens Pressekontor om avisdriften, og fortsettes slik:

«Luteigarmøtet fann at kravet som var stelt var i strid med lovene til bladet og kunde ikkje gå med på det.

Møtet gjorde samrøystes vedtak om at bladet måtte stogga.»

Vedtaket er tatt inn i det nevnte nummer av avisen, hvor det også står en leder skrevet av redaktør Ludvik Botnen som handler om det å vise mot. Dessuten er det i spalten ved siden av opplyst at «Lutlaget Firda har vedteke å avvikla». Det hadde utvilsomt vært kommunikasjon mellom Førde og Florø om opplegget...

Om Firda Folkeblad skriver Eggum bind 4 s 105 at utgivelsen stoppet 9. april 1942. Vi får ingen begrunnelse for dette – generalforsamlingens vedtak nevnes ikke. Om Fylkestidende skriver han bare at utgivelsen ble innstilt 18. november 1942. Vi får ikke vite at redaktør Sverre Nybø ble avskjediget i mars 1942 og kortvarig arrestert. Fylkestidende ble da en NS avis. Det som skjedde i november var at Fylkestidende skiftet navn til Folkebladet, se nedenfor. I omtalen av avisen Sogn og Fjordane kunne Eggum gjerne ha hatt med henvisning til Einar Svartefoss: 5 årsnatta (Leikanger 1994) som s 209 flg skriver om redaktør Ivar Tveits og egne erfaringer som redaktører i en av de få avisene i fylket som kom ut i hele krigstiden.

Jeg synes det er beklagelig at Eggum ikke er mer opplysende om krigstiden – om avisdød og utfordringer. I det avsnitt i Den norske presses historie som gjelder krigstiden generelt – bind 2 s 359 flg – er det ikke nevnt eksempler fra vårt fylke. Det finner jeg ikke grunn til å kritisere. Fremstillingen der er i utgangspunktet generell, og ved bruken

av illustrerende eksempler har det utvilsomt vært mange å velge mellom. Men nettopp fordi vi ikke er med der, ville ha vært lokalhistorisk interessant om de generelle problemstillinger i bind 2, hadde blitt belyst i bind 4.

Aksjeselskapet Det nye Firda

Konsekvensen av at aksjeselskapet Firda ble besluttet oppløst var at det i regi av Nasjonal Samling ble stiftet et nytt selskap ved navn A/S Det nye Firda og med Harald Hope som styreformann. De som tegnet aksjer var stort sett bosatt i Sunnfjord, og alle unntatt en var medlemmer av NS. Forsøk på å få selskapet registrert strandet på grunn av formelle feil.

Når det gjaldt ansettelse av redaktører ble aksjeselskapet overstyrt av Presse-direktoratet. Jens Nederhagen var ikke bare utpekt av direktoratet, men han fikk også lønnen derfra. Det samme gjaldt Halvor Vindsetmo som avløste Nederhagen i august 1943. Først mot slutten av 1944 ble det oppdaget at Vindsetmo hevet lønn også i Det nye Firda. Dette førte til at han i februar 1945 ble erstattet av Johan Djupevik. Det nye Firda fikk også lån i Presse-direktoratet. De generelle regler for Pressedirektoratets finansiering av NS pressen kjenner jeg ikke. Den norske presses historie forteller ikke noe om dette.

Det nye Firda var ikke den eneste nye NS avis under krigen, men det er mulig at den var særegen ved at den i hvert fall i formen ble utgitt av et lokalt og

nystiftet aksjeselskap.

Det nye selskapet fortsatte avisdriften uten å endre avisens navn og med uforandret logo. De første nummer ble sendt ut etter den gamle abonnements-listen. Før selskapet ble besluttet oppløst var opplaget nærmere 4000 eksemplar. Mange aviser kom i retur og opplaget sank til under 1000. I flere kommuner ble det drevet organisert boikottvirksomhet.

Det foreligger ikke årsoppgjør for 1944. Økonomien var åpenbart meget dårlig og Vindsetmos underslag gjorde ikke saken bedre. Han hadde utvilsomt et rusproblem og var ikke søkegod.

Djupevik, som ble hans erstatter, var redaktør også for NS-avisen Folkebladet Sogn og Fjordane i Florø. Denne avisen presenterte seg i nr 1 den 25. november 1942 som et «framhald av Fylkestidende og Firda Folkeblad» og med Kristian Pålstrud som «utgjevar, redaktør og forretningsfører». Fylkestidende var allerede en NS avis, men nå skulle man forsøke å samle abonnenter også fra Firda Folkeblad, som for lengst var nedlagt. Fra i november 1944 ble Johan Djupevik «mellombels» redaktør. Avisen var nå uten tilstrekkelige driftsmidler og kom ut bare sporadisk. Etter et nummer 13. desember 1944 kom det neste først 17. januar 1945, og slik fortsatte det med ujevne mellomrom.

Driften av Firda var for øvrig preget av slurv og problemer med avisepapir. Nils Flom – nå medlem av NS og propagandaleder i Førde – la ikke skjul på sin misnøye. I et udatert brev til Harald

Hope skriver han:

«Eg tykkjer det nesten er ei skam å vera medeigar i Firda no, det er jau vorten til ein lapp som kjem no og daa og som ingjen snart gidde lesa».

Etterkrigstiden

Den 3. november 1945 står dette i Firda:

«Som luteigarane minnest vart lutlaget oppløyst på ekstraordinært møte 31. mars 1942 som protest mot Pressedirektoratet si avsetjing av bladstyrar Nordeide og tilsetjing av nasisten Jens Nederhagen som redaktør.

Vår plan lukkast. Nasistane måtte skipa sitt eige lutlag og då dei freista å senda bladet sitt til Firda sina gamle tingarar, fekk dei 3200 eksemplar i retur.

Nasistlutlaget vart ein dundrande økonomisk fiasko.

Oppløysinga av vårt lutlag 31. mars 1942 var eit naudverje og me går ut frå at nokon nyskipning av lutlaget i dette høvet er uturvande.»

Når det i innledningen til annet avsnitt sies at «vår plan lukkast» bekreftes det som Nordeide skriver om oppløsningen som en skinmanøver. I siste avsnitt legges det til grunn at aksjeselskapet Firda fortsetter med de vedtekter og avtaleforpliktelser som gjaldt fra før krigen. I et styremøte 29. november 1947 ble Nordeides avtale forlenget

med tre år som kompensasjon for at han under krigen ble satt utenfor som redaktør.

På styremøte 19. januar 1951 ble Nordeides avtale forlenget med ett år til 1. juni 1952. Styret synes å ha hatt tanker om avisens fremtidige drift, men det sies ikke noe om hvilke synspunkter som kan ha vært fremme. På styremøte 21. februar 1951 ble avtalen forlenget til 1. juni 1956.

I 1951 og 1952 behandlet styret også spørsmål som gjaldt opprydding i aksjeeierprotokollen og utferdigelse av nye

aksjebrev. Både trykking og utsendelse måtte bekostes av Nordeide – selskapet hadde fremdeles ikke penger.

På generalforsamling i selskapet 12. februar 1954, gjorde Nordeide rede for driften av avisen, og det ble valgt nytt styre. Nordeide ble bedt om å få registrert selskapet «snarast mogleg». Det siste har sammenheng med at selskap av en eller annen grunn ikke sto som registrert i handelsregisteret, noe som åpenbart skyldes en feil i registerføringen. Jeg kjenner ikke til hva Nordeide foretok seg.

Dette er det siste vi finner i styre- og generalforsamlingsprotokollen. Styret som ble valgt i 1954 har åpenbart ikke hatt noen møter, og ingen har tatt initiativ til generalforsamling. Selskapet var sovnet. Fortsatt fikk aksjeeierne avisen gratis, men dette opphørte for de fleste aksjeeieres vedkommende i 1977. Noen fikk avisen gratis til 1987.

Kilder

Fremstillingen er basert på styre- og generalforsamlingsprotokoller fra stiftelsen av selskapet og frem til 1954. Jeg har dessuten hatt tilgang til dokumenter som ellers foreligger om aksjeselskapets virksomhet, blant annet gjelder dette de avtaler som ble inngått. Det jeg skriver om Firda under krigen er en gjengivelse av min artikkel i Sogeblad frå Førde kommune 2001 s 52 flg.. For så vidt gjelder aksjeselskapet Det nye Firda har jeg hatt tilgang til dokumenter som befinner seg i

Statsarkivet i Bergen. Jeg viser også til Firdas jubileumbok fra 1993 s 64-65. Bjarte Sindre, Florø har gitt meg opplysninger om Fylkestidende.

Jorunn Nerby Vannes: **«Ho óg vart spilt» - Kari Nielsdatter Spidsøen (1847-1884) i et lokalhistorisk perspektiv.**

En dag i slutten av mai 1863 stevnet en jekt inn Vågen i Bergen. Den kom fra ytre Sunnhordland og hadde vært innom Moster for å ta om bord tre unge spedalske som fattigkommisjonen hadde avtalt transport for. De tre unge spedalske fra Finnås i Ytre Sunnhordland var 16, 19 og 25 år. Kari Nilsdatter Spidsøen var 16-åringen. De hadde sagt farvel til sine kjære og visste at de hadde forlatt hjemstedet for godt. Et nytt liv ventet de i Bergen - som hospitalslemmer i Pleiestiftelsen for spedalske No 1. Dagen etter - den 30. mai ble det ført inn stiftelsens protokoll at de var mottatt. Kari Nilsdatter ble hospitalslem nummer 607 som viste hvor i rekken hun var av alle som hittil var innkommet i stiftelsen siden den ble åpnet 1857. Historien om Kari sin tid som hospitalslem i Bergen gjennom 21 år (1863-1884) begynte her, men den inngår ikke i denne artikkelen.

Den delen av øysamfunnets og Kari sin historie som artikkelen handler om, er tiden før 1863 og Kari var gaardmannsdatter og siden husmannsdatter og inderstdatter på Spissøy i Moster (1847-1863). Historien fra den delen av Kari sitt liv dreier seg både om henne og hennes familie og slekt og om det øysamfunnet hun levde i.

Herunder hvordan «spillsjuka» slo til på enkelte gårder og rammet hele familier. Konsekvenser det hadde for spedalske og deres familier når det i 1856 ble iverksatt offentlig telling av spedalske og det i 1857 ble åpnet et nytt statlig hospital i Bergen - Pleiestiftelsen for spedalske No 1.

Hensikten med artikkelen er å bidra med faktaopplysninger om Kari Nilsdatter, hennes familie og slekt og det øysamfunnet hun vokste opp i. Men det er også bidrag til kunnskap om erfaringer med spillsjuka - den spedalske sykdom - sett fra en families og et lokalmiljø synsvinkel. Hvilke menneskelige, sosial og økonomiske konsekvenser det hadde når sykdommen kom i «tunet».

Hvem var Kari Nilsdatter?

Kari Nilsdatter ble født den 17. juli 1847 som gårdmannsdatter på gården øvre Spissøy i Moster sogn i Finnås prestegjeld. Hun ble født som nr. 8 i barneflokket til Brita Nilsdatter Spissøy (1812-1869) og Nils Mikelsen Li (1800-1870) på gården øvre Spissøy. Foreldrene fikk 11 barn hvorav ni vokste opp. Av disse ble fem spilt (spedalsk) med Kari som den siste. Dette året ble det fastslått at hun

var spilt og dernest sendt søknad om plass for henne i Pleiestiftelsen i Bergen. Kari ble konfirmert i Moster kirke i 19. oktober 1862. I 1863 kom hun til Bergen hvor hun levde som hospitalslem i 21 år. Hun døde på St. Jørgens hospital 23. juli 1884. Dit var hun kommet 1. februar 1881 etter å ha vært i Pleiestiftelsen i 18

år. Etter 16 år i stiftelsen kom hun i november 1879 i en konflikt med overlege Armauer Hansen. Det er i kjølvannet av den at hun har fått et navn og en stemme

Hvor kom Kari fra?

Spissøy ligger sydøst på dagens Bømlo, ut mot Bømlafjorden og skipsleia. Spissøy hørte til Moster sogn i Finnås prestegjeld (herad fra 1836) som omfattet også sognene Bremnes og Bømlo. På 1860-tallet hadde Finnås et folketall på omkring 6400. I dag er tidligere Finnås en del av storkommunen Bømlo.

Historikk

På Spissøy var det ikke veier. Folk laget seg stier utenom åkrene for å spare de små jordflekkene. «Ein fylgjer

Spissøyhavn 2010. Viktig havn og handelssted med gjestgiveri på 1800-tallet. Her gikk gjerne Kari ombord i båten som brakte henne og to andre unge kvinner til Bergen i slutten av mai 1863.

far yver ut- og innmark», som en skriver. Sjøen var fremkomstveien for øyfolket. «På kryss og tvers myldra dei fram med årar, med seil, og etterkvart med motor i båten». (B. Røksund) Folk rodde og seilte til Bergen frem til slutten av 1800-tallet. I dag er Spissøy forbundet med andre øyer og fastlandet med broer og tunneler i Trekantsambandet.

Spissøyhavn med «kræmarsete»

På østsiden hadde Spissøy egen havn som lå skjermet til for nordavinden. Det var en viktig havn til slutten av 1800-tallet da båtene begynte å gå med motor. Her var det båtbyggeri og gårdbrukerne hadde sine båter og fiskeutstyr. Fra gammel tid var her «kræmarsete» med vertshus og gjestgiveri «hvilche og er for nøden at blive

for Reisende folch». (Det sies at folk kom hit fra Mosterhavn når de ville feste - fordi gjestgiveriet i Mosterhavn lå for nær kirken.

Siden katolsk tid (omkr. 1300-tallet) var her vertshus for reisende og munkene kalte det Betlehem (brødhuset). I Spissøyhavn sto det fram til omkring 1960 et toetasjes gjestgiveri bygd omkring 1717. I årenes løp hadde det mange slags funksjoner. På 1800-tallet bl.a. krambu og skolestue før disse kom i egne hus. Spissøyhavn hadde fra gammel tid et rettersted. Siste gang det ble foretatt en avretting her, var i 1736 da en kvinne ble halshugget og hodet ble satt på stake på Grønaneset.

Gårdshistorikk

Fra gammel tid var det to gårder på øya, Spissøy øvre på østre side mot skipeleia var en stor gård. Spissøy nedre lå på vestsiden og var mindre. Øvre Spissøy var eid av Halsnøyklosteret og gjestgiveriet Betlehem lå under denne gården. Fra 1786 har tidligere brukere (forpaktere) vært selveiende gårdbrukere. Nils Østensson, som ble Kari sin morfar, kjøpte en halvdel av den gamle klostergården i 1806. Spissøy nedre ligger på vestre siden av øya. Spissøy nedre skal ha vært adelsgoods og fra 1647 med Aksel Mowatt og senere Ludvig Rosenkrantz som eiere (baronet i Rosendal). Gården ble i 1778 delt i 2 bruk som ble kjøpt av brukerne.

Folkemengde

I følge 1801-telling var det 39 personer på Spissøy. I 1865 var det økt til 54. På det meste skal det ha vært omkring 80 personer. Det var antakelig i perioder med stor aktivitet med båtbygging og i de rike sildeåra i første del av 1800-tallet. Av 1865-tellingen går det fram at på øvre Spissøy bor «Husmand uden Jord, fisker»- Nils Mikkelsen og Brita Nilsdatter med to barn. Dette er foreldrene til Kari. Gården var solgt på tvangsauksjon i 1858.

Hva levde folk i Finnås av?

Næringsveien var fiske og jordbruk. Ressursene i havet, særlig vårsildfiske, var i mange år en sikker inntektskilde. Gårdene var små og tungdrevne og avkastningen av de karrige brukene ga ikke mer enn det som skulle til for å holde liv i huslyden. (Kolle) Kostholdet var ensidig med mye havregraut og fisk. «I fatige heimar laut ein gjedna nøgja seg med ei skål havresupa til frukost og samleis til non» skriver Aurnes. Potetdyrking var økende utover på 1800-tallet og «pote» ble en viktig næringskilde. I tider når fisket slo feil eller folk på gården ikke hadde helse til å dra ut på fiske, ble det snart armod. Et eksempel som vi skal se, er foreldrene til Kari Nilsdatter som i løpet av 1850-tallet måtte gå fra gård og grunn.

Kvinnfolkarbeid på gårdene

Kvinnene sleit tungt. «Torvspaing, høyonn endelaust, kvart skrapastrå skulle slåast», skriver Shetelig Hovland. «Kvinnfolka gjekk støtt og bar. Dei bar mjølka, torvsekker og høysekker og vatn, tunge trebytter. Fire ganger om dagen skulle kyrne stiaast, havrekakor i dungevis lot ein baka støtt, med lyng og brakje under bakstehella». Samtidig var de ofte «med barn» og hadde mye sykdom i huset. Da en familie som hadde seks barn fra før fikk tvillinger som døde, var kommentaren at «so vel var, da er 'kje slik høgtid o koma til verdo». (Shetelig Hovland)

Gårder med spedalske i Finnås.

I Finnås var det 97 gårder (gårdsnumre) hvorav Moster hadde 40, Bremnes 35 og Bømlo 22. Gjennomgang av gårds- og ættesogene for de tre sognene (Bømlo bygdebok I, II og III) viser at det siden 1700-tallet hadde vært kjente tilfeller av spedalskhet på 27 av gårdene, Moster på 14 av de 40 gårdene, Bremnes på 8 av de 35 gårdene og Bømlo på 5 av de 22 gårdene. I forhold til folketallet i de tre sognene var tilfellene noenlunde likt fordelt dvs. at minst hver 4. gård hadde hatt erfaring med å ha spedalskhet «i tunet».

Fra gårdene til St. Jørgens hospital

Bygdebøkene forteller at det fra ni av gårdene var spedalske som fikk plass i

St. Jørgens hospital, enten ved å betale for plassen selv eller ved at fattigkommisjonen sørget for å betale innlemmingspengene.

Erik Erikson Totland f. 1715 vart spedalsk og døde på hospitalet i Bergen i 1777. Erik var gift to ganger og hadde 13 etterkommere. Syv av barna døde før faren. Erik solgte bruket i 1776 da han ble innlagt på hospitalet.

Nils Thomas Lønning f. 1741. Ved hausttinget 1785 melde lensmannen at på bruket til Nils Th. Lønning budde ein spedalsk mann, 30 år gml, stesønn til Nils, der er meget angreben av Spedalskhed, hvoraf han har lidet i 6-7 år, men nu mer og mer tiltager, saa han nu er saa elendig at han ej kan hjelpe sig selv, og da ingen tør omgaaes han af Frygt for smitte, er hans Indlæggelse paa Hospitalet nødvendig.

Fra gårdene til Pleiestiftelsen

Selv om plassene ved Pleiestiftelsen var gratis, så «benyttet» ikke alle gårdene seg av det. I Moster gjaldt det 8 av de 14 gårdene, i Bremnes 3 av 8 men i Bømlo ingen.

Grindheim nedre

Gunnar Rasmussen Grindheim, nedre 1821-1867. Kjøpte farsbruket i 1847, solgte halvparten til broren i 1853. Måtte få fattighjelp. Sendt til Pleiestiftelsen i 1858, døde 1867. Gunnar har truleg hatt sjukdommen i mange år.

Kari sin slekt på øvre Spissøy

Kari sin morfar

Nils Østensson (1787-1822), kjøpte en halvdel av den gamle klostergården øvre Spissøy i 1806 da han var 19 år gammel. Han giftet seg med Brita Steinarsdatter Emberland fra Sveio (1792-1830). Nils og Brita fikk fire barn i løpet av 1812 til 1819 hvorav to vokste opp – Brita f. 1812 og Kari f. 1819. Det sies at Nils Østensson gjorde det godt som bonde og fisker inntil han «vart spilt». Nils døde av sykdommen da han var 35 år og Brita satt igjen med to mindreårige barn. Nils kom fra nedre Spissøy der det var spillsjuke på minst et av brukene.

Kari sin mormor

Som enke ble Brita Steinarsdatter boende på gården. Hun giftet seg pånytt med Nils Gunnarson (f. 1807) fra Sveio og døtrene fra 1. ekteskap fikk stefar. Han og Brita fikk tre barn som ble Brita Nilsdatter sine halvsøsken. I følge kildene var både stefaren Nils og de tre barna spilt.

Kari sin mor

Brita Nilsdatter kjøpte farsbruket etter at moren Brita døde i 1830 og var eier da hun giftet seg med Nils Mikkelsen Li (f. 1800) fra Sveen (i Finnås).

Kari sin far - fra gårdmann til husmann til inderst

Nils Mikkelsen og Brita Nilsdatter sto som eiere av gården etter 1830 og var angivelig velstående de første årene. Etter 1835 sies det at han «sto han seg

særs ringt – antakelig på grunn av sykdom». I 1840 delte Nils gården i to like store deler og overlot den ene til ny bruker. Mulighet til å skaffe seg inntekter på annen måte hadde han åpenbart ikke. Det gikk ikke bedre etter 1840. I 1858 ble begge brukene solgt på tvangsauksjon og Brita og Nils flyttet til en plass under gården. I 1865-tellingen er Nils oppført som husmann. Det sies at de tilslutt bodde i en jordkjeller på gården. (Brita døde i 1869 og Nils i 1870).

Søsknene på øvre Spissøy

Brita og Nils fikk 11 barn hvorav ni vokste opp. Av listen nedenfor ser vi at nr. 2 og nr. 6 døde som småbarn. Av de første var det bare nr. 5 - Mikkel - som forble frisk. Han flyttet hjemmefra som 20-åring. De tre yngste var også friske så langt mine kilder forteller dvs. til og med konfirmasjon. De fem andre ble spilt, men med unntak av nr. 7 - Øystein Johan, levde de med sykdommen til de ble voksne. Øystein Johan ble 15 år. Nr. 1. – Nils, døde hjemme mens de fire andre døde i Pleiestiftelsen i Bergen

- 1 Nils f. 1832 d. 1856- spilt
2. Synneva d. 1833 d. 1834
3. Synneva Christine f. 1835 d. 25.6.1861 - spilt
4. Brita f. 1835 d. 29.9.1879 - spilt
5. Mikkel f. 1838 flyttet hjemmefra i 1858
6. Karl f.1841 d.1842
7. Øystein Johan f. 1846 d. 26.7.1861- spilt

-
8. Kari f.17. jul 1847 d.27.9. 1879 - spilt
 9. Gunnar f. 1850 konfirmert 1864
 10. Nils f, 1852 konfirmert 1867
 11. Berta Synnøve f. 1860 konfirmert 1875

Registrering av spedalske i Finnås før og etter 1856

Fra gammelt av var det tilfeldig hvilke tilfeller av spedalskhet som ble offentlig kjent. Som vist tidligere, var det når sykdommen gjorde at de måtte selge gården, søke om plass ved St. Jørgens hospital eller få offentlig støtte for å forsørge seg selv og familie. Den eneste som hadde en form for tellingsliste, var sognepresten. Den omfattet bare de tilfellene der sykdommen var kommet så langt at vedkommende var berettiget til fattighjelp. Å komme på fattiglisten var en skam selv om det var en verdig grunn. Det gikk ut over omdømme og status når det ble kjent at det var kommet spedalskhet på gården. Det var mange gode grunner for å holde sykdommen skjult lengst mulig. Hjelp å få for denne «avskyelige og skamfulle» sykdommen var det ikke.

Lovpålagt registrering av spedalske fra 1856

Av mange ble det oppfattet som en utidig inngripen i folks privatliv da det i 1856 ble innført obligatorisk registrering av personer som hadde sykdommen (Kgl. res. 1856). «Nogen lindring i vore lidelser eller Helbredelse er der slet ikke tale om.(...)»

at vi i Mægdens øine kommer at staa som ureene, hvem man skyer saa meget som mueligt”, ble det sagt.

Første distriktslege i Finnås

I 1853 fikk Finnås sin første distriktslege - L.F. Lossius (1853-1863). Han hadde hele ytre Sunnhordland som sitt "Lægedistrict". I 1856 omfattet det 10 sogn medberegnet de tre i Finnås – Moster, Bremnes og Bømlø. Finnås legedistrikt hadde en befolkning på 15 218. Distriktet var et øyrike og all transport måtte skje sjøveis. Lossius sin oppgave var å få den lovpålagte registreringen gjennomført. Av hans medisinalinnberetninger kan vi se at han gikk aktivt til verks. «Sygdommen er saa alminnelig at man ikke længre kan adskille de enkelte spedalske Slægter» skrev han i sin først innberetning. Han var preget av samtidens medisinske teori om at sykdommen var arvelig, hvilket han skulle medvirke til å bevise. Men i praksis synes han å ha forholdt seg til sykdommen som å være smittsom. Han var rystet over folk urenslighet og at syke og friske bodde sammen. Det tok tid før han forsto hvordan folk flest levde og bodde i dette øyrike.

Telling av spedalske i Finnås

I 1856 (første året) var det på distriktslegens offisielle register for Finnås 34 «angrebne Individider» hvorav 20 i Bremnes, 13 i Moster og 1 i Bømlø. «Paa grund av Almuens

Tilbøielighed til at sjule Sygdommen» var Tallet antagelig høiere» skriver Lossius. De eneste spedalske som ikke kunne skjule seg, var de som var på fattiglisten.

To søsken fra øvre Spissøy i distriktslegens register i 1857.

Den første spedalske som ble registrert i Moster, var Øystein Johan Nilsen på Spissøy – Kari sin ett år eldre bror. Om han skriver distriktslegen: «Gaardmannssønn før, nu Fattiglem, 11 år. Har levet og lever i meget trange Kaar og paa Grund deraf, have Børnenes Bekledning og Levemaade været mislig». Søsteren Synneva Kristine - 22 år, ble registrert samme år. Om henne hadde presten allerede ved konfirmasjonen i 1850 notert at «hun er spedalsk». For begge ble det søkt om plass i Pleiestiftelsen No 1. De kom dit samtidig - 21. juli 1857. Antakelig var det en trøst for 11-åringen å ha følge med søsteren.

I 1858 ble den tredje av søsknene registrert - Brita - 22 år. Hun kom til stiftelsen samme år. De tre søsknene var der samtidig inntil sommeren 1861. Synneva Kristine døde den 25. juni og Øystein Johan den 26. juli. Brita var i stiftelsen til september 1879, dvs. at hun og Kari var der samtidig i 16 år.

Pleiestiftelsen og de spedalske i Finnås

Pleiestiftelsen skulle være for «saa-danne, som kunne ansees i stand til at forplante deres Slægt, altsaa yngre

Individere og Gifte i den Alder, hvori de endnu avle Børn (...)» Likedan at den var «en pleiestiftelse, ingen Helbredelsesanstalt, og det er dens Bestemmelse at modtage de Spedalske til livsvarig Forpleining (...)» (Løberg 1863).

Distriktslege Lossius var en sterk pådriver for å få spedalske i Finnås til å søke om plass i stiftelsen. Sognepresten måtte også være aktiv. Det var han som skulle sende søknaden om plass på vegne av den spedalske. Den kunne ikke sendes uten at søkeren hadde gitt sitt samtykke. Mens distriktslegen var opptatt av stiftelsen som et sosialmedisinsk og hygienisk viktig tiltak, så gjerne sognepresten på det som «et velsignet gode» for sine fattige spedalske sognebarn. For kommunen (prestegjeldet) var stiftelsen et økonomisk gode ved at utgiftene til fattigpleien ble redusert ettersom stiftelsens bestemmelse var å motta de spedalske i livsvarig forpleining.

Men de spedalske vegret seg for å reise. Særlig de som hadde sykdommen i et tidlig stadium og følte seg friske. Foreldre som ikke ville sende fra seg syke barn, møtte liten forståelse. De kunne heller ikke regne med å se igjen sine kjære som de sendte fra seg. Folk i Finnås var klar over at stiftelsen ikke var en helbredelsesanstalt (sykehus) som Lungegårdshospitalet. Stiftelsen fikk dessuten snart et negativt omdømme bl.a. for å ha et fengselsaktig regime og at det ikke ble gitt adgang til hjemmebesøk. Mange fant seg ikke i å

Pleiestiftelsen No. 1 i Bergen.

bli holdt isolert og forlot stiftelsen uten lov, hvilket ble betraktet som rømming. Ingen kunne forlate stiftelsen «uden at Tilladelse dertil er meddelt fra Overlægen for den spedalske Sygdom». (Løberg 1863)

Mattias Jacobsen Røyksund, indre, 1805-1871. Mattias vart spilt og innlagd på Pleiestiftelsen. Han rømte, men vart teken og sendt attende.

Lossius hadde liten forståelse for at de som hadde sykdommen, ikke ville la seg innlemme. Han var rystet over hvor lite hensyn familien tok til de som hadde sykdommen, ikke minst i forhold til risikoen for de friske. Syke

og friske sov i samme rom og seng. Han mente at de burde forstå at det var en god måte å bli forsørget på. Men noen forandring regnet han ikke det kunne bli «inden mange av de spedalske kommer til at betragte Pleiestiftelsen som en Forsørgelsesanstalt og ikke numere for et fængsel». Resultatet i Finnås sett fra hans side var også dårlig. Av de 34 «angrebne» som var registret i 1856, var det ni som lot seg innlemme i 1857. Året etter ble for han ikke bedre. Da lot syv seg innlemme. Da Lossius sluttet som distriktslege i ytre Sunnhordland i 1863 var 28 personer fra Finnås «indtagne på Pleiestiftelsen. Etter hans

tid og i løpet av 1865- 1882 – de neste 18 år tatt inn 16 personer.

Kari Nilsdatter - konfirmert og spilt

I 1862 følger Kari konfirmantundervisningen i Moster for den 19. oktober å bli konfirmert sammen med 12 andre i Moster kirke. Hun fikk samme skussmål som de fleste andre - «ganske god i Christendoms Kundskab og Flid». Om tanken streifet henne at dette var siste gangen hun fikk være i godt lag sammen med friske ungdommer, kan vi ikke vite. Dette året hadde det allerede skjedd mye. For det ene var hun blitt undersøkt av distriktslege Lossius som hadde forklart at de blemmene og sårene hun hadde, var spedalskhet. Selv om hun hadde et håp om at det kunne være noe annet og noe som hun kunne bli frisk av, så var hun gjerne forberedt på det verste.

Lossius hadde sannsynligvis hatt Kari under observasjon siden fire av de eldre søsknene hadde sykdommen og tre av disse var døde. Kari var det eneste nye tilfelle av spedalskhet i Moster i 1862. For det andre hadde sognepresten Hjerring snakket med henne om å reise til Bergen og Pleiestiftelsen. Foreldrene hadde vært utfattige i mange år og kunne ikke forsørge henne. Det var urimelig at hun skulle gå som fattiglem hjemme på Spissøy når hun kunne få gratis plass i stiftelsen. I husmannsstua var det knapt nok plass til henne og dessuten var det ikke bra å bo sammen med de

friske søsknene når hun var spilt. Kari oppfattet antakelig at det ikke var noen vei utenom at sognepresten på hennes vegne søkte om plass stiftelsen Søknaden ble sendt den 19. august 1862.

I det lengste hadde Kari og foreldrene håpet at hun skulle gå fri og unngå å bli spilt som sine fire eldre søsken. Det hadde siden 1858 ikke vært noen med sykdommen i huset. I 1862 var hun den eldste av de fire hjemmeboende barna og var antakelig til god hjelp og ikke minst til å ta seg av lillesøsteren Berta Synnøve på to år. Kari visste hva som ventet henne. Hun hadde sett sykdommen hos sine fire eldre søsken. Hun var ni år da storebror Nils døde hjemme i 1856 – 23 år gammel. I 1857 og 1858 hadde hun sett tre søsken reise til Bergen for aldri å komme hjem igjen. Snart var det hun som måtte reise hjemmefra for godt.

Fra Finnås var det i 1862 søkt om plass for fem utenom henne. Den 27. april i 1863 fikk fattigkommissjonen i Finnås vite at alle var innvilget plass. I slutten av mai planlegges avreisen for Kari og to av andre fra Finnås. Av klær har de fått beskjed om å ha med «to fuldstendige Sæt anstændige Klæder (og) de nødvendige Underklæder (...) indbefattede, hvilke Klæder ved (...) dødelige Afgang i Stiftelsen blive deres Eiendom». Når en var kommet stiftelsen, var det for å bli værende til sin dødsdag.

Den 30. mai 1863 blir Kari Nilsdatter registrert som hospitalslem nr 607 ved Pleiestiftelsen for spedalske No 1.

Avslutning

Kari Nilsdatter har et navn og en stemme i den norske spedalskhistorien som hospitalslem men utover det har hennes liv vært «historieløst». Med utgangspunkt i hennes stemme kan det skrives to historier om Kari Nilsdatter, den ene på bakgrunn av hennes erfaringer som hospitalslem i Bergen gjennom 21 år (1863-1884) og den andre på bakgrunn av erfaringer som gårdmannsdatter og siden husmanns-

datter og inderstdatter på Spissøy i Moster (1847-1863).

I Kari sin livstid skjedde det en revolusjon innen spedalskomsorgen. Kari tilhørte den generasjon av spedalske som måtte «ofres» for å rense landet for sykdommen som fra 1850 til 1873 (1880?) ble ansett for å være arvelig og en trussel for nasjonens «allmenne velvære» hvis den fikk spre seg..

Kilder

Bømlo Bygdebok bind II Gards-og ættesoge for Bremnes v/Simon Steinsbø 1970-tallet

Bømlo Bygdebok bind III Gards- og ættesoge for Bømlo sokn v/Kari Shetelig Hovland 1972

Bømlo Bygdebok bind IV Gards-og ættesoge for Moster sogn v/ Simon Steinsbø 1981

Bømlo Bygdebok bind VI Eit øysamfunn i omforming. Bygdehistoria frå ikr.1850-1945 v/ Nils Kolle 1989

Aurnes Ola «Levevis og levekår fyrr og no» i jub. skrift for Bremnes Herad styre 1837-1937

Heldal Mikal «Med den slemme Spedalsched ...angrepen» i Sunnhordland Årbok 1996

Røksund Birger o.a. red. Røksund Sigmund Folk under bru 2001

Lepraregisteret for ytre Sunnhordland 1856-1868

Lepraarkivene i Statsarkivet i Bergen

Digitalarkivet: databaser med pasientregistre og webbøker.

Kirkebøker for Moster i Finnås

Medisinalinnberetninger fra distriktslege L.F. Lossius 1853-1863 Riksarkivet

Yngve Nedrebø: Retterstedet i Bergen

Statsarkivet fikk i 2008 en liten avlevering fra Politimesteren i Bergen. Den omfattet en liten protokoll, merket Domsfullbyrdelse, og en konvolutt som inneholdt en del knappenåler, noen utklippede rundinger, to nøkler og en bunke med papirer. Det var den oppsamlede dokumentasjonen fra henrettelsene i Bergen under Landssvikoppgjøret.

Materialet: Domsfullbyrdelsesprotokollen, nøklene til retterstedet, en av papirblinken, knappenåler til å feste blinkene, tegningen som viser plasseringen av retterstedet på Sverresborg og dokumentene som dokumenterer opprettelsen av retterstedet i Bergen.

Alle som deltok ved disse henrettelsene var innskjerpet streng taushetsplikt, og tallet på personer som var til stede var begrenset, men det har likevel etter hvert kommet fram ulike historier, blant annet om hvor disse henrettelsene hadde funnet sted. Påstanden om at Eilif Rye Pisani ble henrettet på Kvarven fort. Har vist seg vanskelig å utrydde Det er grunnen til at vi her skal referere fra det bevarte og offisielle materialet.

Rettergangsordningen av 16. februar

1945 fastsatte i paragraf 38 dødsstraff, og kongelig resolusjon 27. juli 1945 gav nærmere regler for fullbyrdelse av dødsstraff. Reglene ble kommunisert til politimestrene gjennom rundskriv fra Fengselsstyret 3. august 1945. Der ble det bestemt at fullbyrdelse av dødsstraff skulle finne sted i Oslo, Bergen, Trondheim eller Tromsø, og at det skulle innrettes egne rettersteder i disse fire byene. Retterstedet på Akershus var allerede på plass, og skisser over dette ble sendt politimestrene i de aktu-

elle byene til veiledning. Politiavdelingen i Justisdepartementet sendte politimesteren i Bergen brev 17. august 1945 og bad om at det snarest ble valgt og satt i stand et rettersted i Bergen.

19. september 1945 ble det gjort befar-
ring på Sverresborg, og den påfølgende
dagen bad politiet i Bergen i brev til
Distriktskommando Vestlandet om å få
disponere det området som var påvist
under befaringen, og å få anlegge ret-
terstedet i Bergen der. I samme skriv
bad politiet de militære myndighetene
påta seg selve innredningen av retter-
stedet.

Distriktskommando Vestlandet svarte
24. september og meddelte at området
på Sverresborg det var spurt om, ville
kunne disponeres, og at innredningen
av retterstedet var overlatt Distriktsing-
eniøren ved DKV. Politiet tok telefo-
nisk kontakt med Distriktsingeniøren
og sendte 29. september over skisser og
beskrivelser, og bad om snarlig igang-
setting av arbeidet. Det var utført prø-
veskyting 14. september fra 8 meters
hold med 6,5 millimeter Krag Jørgen-
sen rifle mot flere lag av 2 tommer
tykke granplanker, og ved testen var
det konstatert at kulen ble sittende i
den 21. Planken. Den trengte følgelig
gjennom 40 tommer (ca. 1 meter) med
planker. Beskrivelsen omfattet:

1. sementert plattform med sluk
2. Sandkasse med vegger av to toms plank oventil dekket av tak av bord. I midten uttatt en tunnel, som fylles med planker som skulle være utskiftbare. Utvendig skulle den være gråmalt.

3. 6 par hull med isatte flaggliner.

4. 2 plugg, 1 x 6 tom utvendig, av hardt tre.

5. sand fylles i etter at flagglinene var plassert og plankene var fylt i tunnelen.

6. reserve plankestubber til utskiftning i tunnelen.

I brev 29. november 1945 bad visepoliti-
timester Backer tøyimesteren ved DKV
om at politikammeret fikk låne 12
Krag Jørgensen (10 til polititroppen, 2
i reserve) og 500 patroner. Våpenkon-
toret meldte 6. desember til Bergen
politikammer at det fra DKV hadde
mottatt 12 Krag Jørgensen geværer,
6000 stykk 9 millimeter pistolpatroner,
og 500 stykk 6,5 millimeter geværpat-
roner. Ammunisjon og geværer ble
oppbevart i politiets våpenlager.

I «Fremgangsmåten ved eksekusjon»
er det bestemt at henrettelsene burde
foretas før kl. 5 om morgenen. Tids-
punktet skulle fastsettes dagen før, og
følgende skulle varsles:

-Vaktsjefen på Bergenhus

-Domfelte

-Fengselspresten, som kunne være til
stede

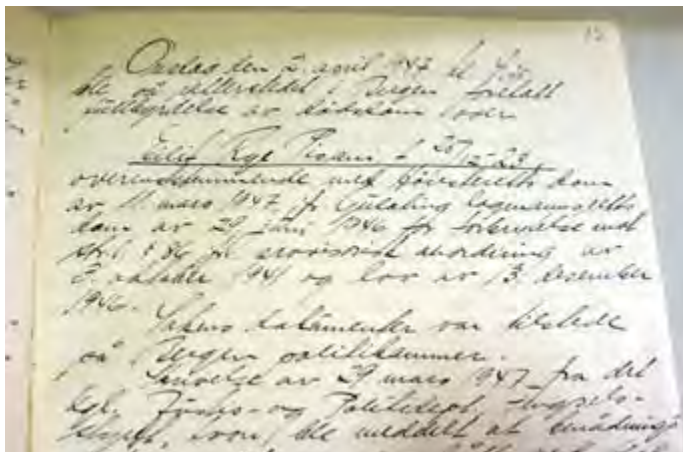
-Fengselslegen, som skulle være til ste-
de

-Forsvareren, som kunne være til stede

-Overbetjenten, som skulle sørge for å
varsle

-Transporttropp på fire mann pluss
reserve

-Skyetropp på 10 mann pluss befal og
reserve og 2 mann til å ta seg av lys-

Domsfullbyrdelses-
protokollens side
17 forteller at Eilif
Rye Pisani ble
henrettet på retter-
stedet i Bergen
(Sverresborg) 2.
april 1947 kl. 4.25.

kasterne

-Husvaktmesteren

-Begravelsebyrå

-Mulig andre offentlige myndigheter

Instruksen for overbetjenten forteller at han til domsfullbyrdelsene skulle skaffe:

To lyskastere.

Nøkkel til retterstedet på Sverresborg.

4-5 biler.

10 geværer, 20 skudd, 1 pistol med 6 skudd.

Øyenbind.

Snor til å binde domfelte. (Fengselspresten viste til at ekspedisjonssjef Gløersen hadde sagt at håndjern burde nyttes).

Papirblink.

2 vannbøtter til husvaktmesteren.

Spade til å skuffe snø.

Protokoll.

Framgangsmåten ved handlingen:

De som var tilsagt å møte skulle stille på politikammeret minst en time før fullbyrdelsen skulle finne sted. Fra politikammeret skulle det kjøre tre biler:

politimesteren med følge

Skytetroppen

Begravelsesbyrået.

Skytetroppen og begravelsesbyrået skulle stille opp bak plankegjerdet. Befalingsmannen skulle hente geværene, lade dem, sikre og dele dem ut. Han skulle lade og sikre sin egen pistol. Lyskasterne skulle gjøres klare, det skulle hentes vann.

Transporttroppen skulle så kjøre til fengselet sammen med prest og forsvarer. Domfelte skulle bakbindes og kjøres til Sverresborg. Bilen skulle stanse utenfor døren til innhegningen. Domfelte skulle bindes under armhulen og over knærne. Husvaktmesteren skulle binde domfelte for øynene, legen skulle feste papirblinken utenfor hjertet.

Transporttroppen skulle holde lyskasterne klare. Skytetroppen skulle marsjere inn og befalingsmannen lukke porten. Troppen skulle ta anleggsstilling uten kommando og oppheve sikringene. Befalingsmannen skulle deretter beordre ild. Dersom det fortsatt var liv, skulle befalingsmannen gi nådeskudd med sin pistol. Legen skulle konstatere at døden var inntrådt. Domfelte skulle fires ned, blodet spyles vekk, og begravelsesbyrået kjøre liket til krematoriet, der kremering umiddelbart skulle gjennomføres.

Våpen og utstyr skulle samles inn av overbetjenten og kjørt til politikammeret. Han hadde ansvaret for å låse stedet.

Politimesteren, legen og presten skulle

dra til politikammeret og sette opp protokoll. Politimesteren skulle underrette de pårørende og deretter Justisdepartementet.

Krematoriets bestyrer skulle melde tilbake når kremasjonen var ferdig, og bekreftelsen skulle antegnes i protokollen.

For de tyske fangene som skulle henrettes ble det reist spørsmål om ikke de skulle

ha adgang til å ha med seg den tyske presten som beredte dem til døden. Det ble i første omgang nektet, under henvisning til regelverket, men Fængselsstyret uttalte 13. juli 1946 at man antok at adgangen til å være til stede ved henrettelsen for den presten som hadde hatt kontakten med domfelte, også måtte gjelde når den dødsdømte var beredt til døden av en utenlandsk prest.

På retterstedet på Sverresborg ble det fullbyrdet åtte dødsdommer i årene 1946-1947. 8. august 1946

Max Rook (1888-1946)

Ludwig Runzheimer (1912-1946)

Alfred Gärtner (1923-1946)

Nils Peder Bernhard Hjelmberg (1923-1946)

forbrytelser av Gulating lagmannsrett 13. april 1946. Dommen ble ikke anket.

Alfred Josef Gärtner torsdag 8. august 1946 kl. 04.18.

Nils Peder Bernhard Hjelmberg torsdag 8. august 1946 kl. 04.38. Hjelmberg ble dømt til livsvarig fengsel for krigsforbrytelser i Gulating lagmannsrett 18. mars 1946. Høyesterett skjerpet

ble tre dødsdommer fullbyrdet i løpet av 45 minutter.

Følgende ble henrettet på Sverresborg :

Hans Jakob Skaar Pedersen (1908-1946) lørdag 30. mars 1946 kl. 05.05.

Fullbyrdelsen ble, etter Riksadvokatens bestemmelse, ledet av Politimesteren i Stavanger.

Max Emil Gustav Rook onsdag 5. juni 1946 kl. 04.50.

Ludwig Runzheimer lørdag 6. juli 1946 kl. 04.34. Runzheimer ble dømt til døden for krigs-

Willi August Kesting (1908-1946)

Eilif Rye Pisani (1923-1947)

straffen til dødsstraff.

Willi August Kesting torsdag 8. august 1946 kl. 05.03.

Holger Tau (1919 - 1947) torsdag 30. januar 1947 kl. 04.45. Fullbyrdelsen ble ledet av politiinspektøren i Stavanger.

Eilif Rye Pisani onsdag 2. april 1947 kl. 04.25. Pisani var dømt til livsvarig fengsel i Gulating lagmannsrett i juni 1946. Høyesterett skjerpet til dødsdom 11. mars 1947.

Christian Brun Larsen: Osbygdens store sønn Nils Tveit (1876- 1949)

Nils Tveit (1876-1949), Stortingsmann, ordfører, fylkesrevisor, bygdebokforfatter, gardbruker, kunstmaler, skytter m.m.m.

Bestefar til Nils Tveit, Nils Johannes-son Tveiterås fra Samnanger, kom i 1820 til Midthus i Hegglandsdalen i Os. Han tok da Midthus som familienavn.

Han hadde lært rosemaling hos sin far hjemme på Tveiterås. Han skal også

har vært en særdeles dyktig «felespelar».

Sønnen Annanias N. Midthus gikk i lære hos sin far. Han fikk en grundig opplæring både som husmaler og rose-maler. –

Annanias var utlært maler midt på 1860 tallet. Han reiste da på «målarferder» i Midhordlandsbygdene.

25 år gammel kjøpte Annanias N. Midthus gården Tveit, Gaards nr. 75 bruks nr. 3. Skjøte fra bestyrelsen af H. Formanns bo til Annanias Nilsen Midthus paa d. eiendom for 600,- Spd. dat. 27. tingl. 29. april 1872. – ny paategn. af Briitha Hansdtr. at skjøte efter hennes begjær utstedt til ham, --- Etter dette tok Annanias Tveit til familienavn.

1873 Maleroppdraget fra Ole Bull

Lars Skorpen forteller videre om sin oldefar Annanias:

«Målaroppdraget verka nesten uoverkomeleg med store flater, fløyer og frambygg. Man Annanias gav seg trøstig ut på tur søndagskveldane denne sommaren. Ein tur som varde til heimreise laurdagskvelden etter lange dager med målarkosten i handa. Berre turen tok timar. Viss vi flytter oss i tid til

Annanias og Marie Tveit, fotografi i ramme, malt av Annanias selv.

seint i Annanias sitt liv, sit ein annan Nias (Skorpen) med store auge og får ta del i det som hende den hektiske sommaren 50 år tidlegare. Barnebarnet som var i konfirmasjonsalderen, får høyra om eventyrfiguren med fela.

Dagene måtte nyttast frå det første lyset om morgonen til mørket mot natta. Lange dagar kunne korta oppdragstida, og hos ein 26-åring skortar det vanlegvis ikkje på kref-

tene.

Så opplevde målar-mesteren grytidleg ein måndagsmorgon for første gong det som han mot slutten av livet kunne formidla til barnebarnet. Ole Bull var i løpet av helga komen til Lysøya, og medan Annanias stod høgst i stigen med målar-kosten i handa, hørde han varme, mjuke og fagre tonar frå fele-meistaren. Han hadde ikkje teke seg tid til anna antrekk enn einast ei lang, kvit underbukse. Slik stod soveromsspelinga på Lysøya kanskje i ein velgjerande kontrast til «Kjole og kvitt» i fullstappa konsertsalar verda over.»

I 1875 gifter Annanias seg med Marie

Torbjørnsdtr. Lyssand, og 8. januar 1876 ble sønnen Nils født på gården Tveit i Hegglandsdalen.

Nils stod konfirmant 15/10-1890 hos presten Frederik Wille (1884-1898), og med karakteren Udmerket godt ÷.

Fra 1. oktober 1890 til 23. april 1891 gikk Nils på Nordhordland amtsskole. Han var med sine 14 1/2 år klassens yngste elev. Den eldste var 27.

Til 60-årsdagen i 1936 mottok han

Kongens fortjenstmedalje i gull. Bergens Tidende laget et stort fødselsdagsintervju med ham i anledning dagen:

«- Nils møter på tunet. Her ligger et pyntelig stuehus på hver side av oss. Nils fører oss inn i det ene mens han forteller at det annet tidligere var hans fars og hans eget verksted. Verksted? – Ja, vi drev med rosemalning. Det har gått i arv fra far til sønn i vår slekt i fem generasjoner. Jeg blev også utlært i det og drev det lenge. Om vinteren reiste vi, fra før jeg var konfirmert,

rundt i bygdene, og malte rosemalning. Om sommeren drev vi utemaling.

- Og holdt politisk foredrag?

- Å, nei, foredrag var det vel ikke, men politikken blev diskutert, den var jeg oppflasket med så å si. Far og onkelen min var ivrige venstrefolk og selv leste jeg «Dagbladet» fra jeg var seks år gammel. Der våknet også min interesse for litteraturen. «Dagbladet» hadde en føljetong som het «Raskolnikov» av Dostojevski.- Jeg forstod vel ikke så meget av den den gang, men den sådde vel et frø for lesning.

- Hvorfor sluttet De å male roser?

Den gikk av moten, og jeg fikk så meget annet å ta meg av. Men min far fortsatte til sin død.

Nei, malerforretningen fortsetter min bror, sier Nils Tveit. Selv tok jeg mig av gården og de mange andre gjøremål jeg etterhvert fikk.»

Nils Tveit overtar farsgården:

Skjøte fra Annanias Nilsen til sønnen Nils Annaniasen paa d. eiendom og huse for Kr. 2800,- og underst.kaar (verdi Kr. 600,-) dat. 7. tingl. 12. mars 1912. –

Nils Tveit ble i 1901, før han selv hadde fått stemmerett, formann i Os «vinstrelag», det var han til han ba seg fri i 1918. I 1907 ble han fast regnskapsfører for likningsstellet i Os, dessuten tilsynsmann for Riksforsikringsanstalten og regnskapsfører for

Nils Tveit malte ikke bare tradisjonelle roser, men dekorerte også med malte detaljer av landskap

trygdekassen. I årene 1915-18 var han formann for Midthordland «krinsvinstrelag». I 1921 møtte han første gang som varamann på Stortinget.

Da jeg kom inn i herredstyret i 1917 blev jeg ordfører samme året, og siden har jeg vært ordfører – de to siste gangene på omvalg. –

Nils Tveit var med og organiserte meieriene da dette arbeidet begynte og var med i Hordaland meieri fra 1912. Da melkeprodusentenes landsforbund blev startet i 1930 ble han medlem av styret der og er nu varaformann. –

I 1912 blev han varamann til Stortinget og møtte som tingmann fra 1924. –

BT forteller videre:

«Vi går over i det andre huset, der det før var verksted for rosemåleren Nils Tveit. Her ser vi en ny side

av denne merkelige mannen. Her er nu bibliotek og det viser seg at Nils Tveit med sine tusen gjøremål har fått tid til å dyrke sine boklige interesser også. Han har en boksamling av utsøkt sjeldne ting, en profesjonell boksamler ville få vann i munne av å se. Det er også typisk hva samlingen innehol-

der: Historie av alle slag, gamle prektige utgaver av Heimskringla i velbevarte kalvskinnsbind fra det attende århundre. Lovbøker i førstetrykk fra hundrer av år tilbake. Og til slutt en fantastisk samling Holberg. Her finner vi førsteutgavene av komediene, førsteutgaver av de historiske og filosofiske arbeider, og dessuten serier av utgaver opp gjennom de senere år. En kresen og utsøkt samling som en skulle tro var møisommelig skaffet til veie av en filolog med Holberg som spesialitet.

Innenfor biblioteket er et rom som viser at kvinnene på Tveit også er med og gjør denne gården inne i den lukkede dalen til et kultursentrum: Her står vevstolene hvor alt det som finnes av åklær og gulvtepper og bordtepper er vevet.

Der borte i kroken, sier Nils Tveit og peker på en stabel med regnskapsbøker og papirpakker, der ligger det jeg nu må i kast med. Det er fylkesregnskapene. Nils Tveit er også fylkesrevisor, har vært det siden 1918.

Nils Tveit gransket også bygdens historie, og etter hvert fikk dette arbeidet en makt over ham og et tak i ham som intet annet. Da han holdt på med det i 8-9 år, begynte det å komme bygdebøker fra en rekke bygder. Han undersøkte hvordan det ble gjort, men han fant ut at det ville trengs ca 70-80000 kr. om det skulle gjøres på vanlig måte. Han ble snart klar over at det ville aldri lykkes i den vesle og fattige bygden. Han tok arbeidet, og kostnadene på seg selv. I 1936 hadde han funnet frem av kirkebøker og pantebøker i arkivene, Åtti tusen navn.»

Om dette forteller BT i 1946 i anledning hans 70 årsdag:

«- Denne merkelege mannen hev skrive bygdesoga um Os, eit stort verk i 3 band, som er so godt at det er åtgådd millom granskarar og andre i heile landet. Kva det hev kosta av arbeid å samla alle detaljane frå arkiv og gamle dokument, kan berre dei skyna som sjølv hev vore borti sovore arbeid. Ein kan verta freista til å tru um han kjem med i alle dei nemder som finst i Stortinget, vil han greida det arbeidet som fylgjer med, og enda lyt han sjå seg um etter meir arbeid for å få tidi til å gå.»

- Det er seint gjort å rekna upp alle dei tillitsyrke Nils Tveit hev havt og framleis har. Han er medlem av styret for Stend jordbrukskule og Bergensmeieriet, varaformann i Norske Melkeprodusenters Landsforening sidan 1931. Dessuten er han styreformann for Chr. Michelsens barnehjem. Han var i mange år formann i representantskapet i Os Privatbank og formann i direksjonen for Nesttun-Osbana.

Skyttersaki interessera han seg for, heilt frå tidlegaste ungdomen. I Hordaland skytterlag og Os Skytterlag var han formann i omlag 20 år, og han hev fenge Norges skytterskipnads fortjenestemedalje i gull. Han var ei tid varaformann i Noregs skyttarstyre.

Attåt alt dette hev han greidt å dyrka opp garden sin Tveit til ein av dei beste i bygdi. Ein skulde ikkje tru det var mogleg for ein mann å greida det halve av alt det arbeidet som Tveit hev gjort. Det er ikkje soleis med han at han grip etter alt og ingen ting gjer skaplegt. Han gjer alltid godt og samvitsfullt frå seg dei oppgåvene han tek på seg.»

Nils Tveit ble avsatt som ordfører av okkupasjonsmakten den 7/1-1941, etter 24 sammenhengende år som ordfører i Os. –

I krigsårene var Nils Tveit forsynings-sjef i Hordaland, og de årsmeldingene han sendte til fylket var det underlig å lese. Han fortalte om tvangspålegg og tvangspåbud, om kjøtt- og slaktekvoter

på en slik måte at en måtte undre seg over at han etterpå fikk gå løs. – Han var også i krigsårene formann for heimefrontrådet i Hordaland og medlem av det hemmelige fylkesutvalg i Hordaland.

I anledning Nils Tveits 70årsdag skriver pressen:

«Det er ikkje vanlegt at ein mann vert vald inn på Stortinget som representant for fyrste gong i 70 års alderen, men Nils Tveit er ingen vanleg mann. Hen er full av arbeidskraft og tiltaksvilje som få ungdommar, og han har ei lang og god røynsle for alt slag offentleg arbeid, soleis at arbeidsevna hans kan verta til stor nytte. I det stortinget som no skal gå til arbeids er mange nye menn, folk som lite røynsle hev frå offentleg arbeid og endå minde kjennskap til dei krav stortingsarbeidet set. Den arbeidsglade fyrsterepresentanten for Hordaland vinstre kan verta som faste fjellet å byggja på der inne, so mykje meir som han hev vore varamann på tinget, sidan 1922 og hev møtt på tinget i 12 år.»

Stortingsmann Nils Tveit Død

«Oslo 14 juli (BTO) Flagget vaier på halv stang over stortingsbygningen i dag. Stortingsmann Nils Tveit døde plutselig i går kveld. Han hadde vært frisk og arbeidsfør like til det siste. Tirsdag deltok han som vanlig i komiteearbeidet, men i går ble han plutselig syk, -

Os formannskapsmøte den 15 juli 1949

«For Ole Moberg Hauge møtte Johannes Tvedt og for Lars Røykenes møtte J. Handeland.

1. Godkjenner huslyden til Nils Tveit det, gjer formannskapet framlegg om at heradet reiser ein minnestein på gravi hans» –

I dag kan en lese følgende tekst på gravsteinen til Nils Tveit:

«Reist av Osbygdi i djup takksemd for gjævt arbeid». Teksten er dessverre blitt utydelig å lese, så her trengs en oppfriskning, for at det igjen skal bli «tydelig og prydelig» å lese.

Nekrolog

Stortingspresident Natvig Pedersen denne minnetalen:

«- Et sorgens budskap har igjen nådd fram til Stortinget. Stortingets eldste medlem, Nils Tveit, er avgått ved døden. Nils Tveit var varamann for Hordaland i samtlige perioder fra 1922 til 1940 og i de fleste år møtte han på Stortinget. Det var således en lang parlamentarisk praksis han hadde bak seg da han i 1945 møtte som representant. Under krigen var Nils Tveit medlem av det hemmelige utvalg for Hordaland. Nils Tveit var Stortingets eldste medlem, men inntrykket av ham like til det siste var ikke at han var en gammel mann. Mange yngre medlemmer kunne misunne ham den levende interesse, kamplyst og

det pågangsmot han la for dagen i ordskiftet. Han var en mann som hadde bevart ungdommens interesse for politikk like til det siste. Dette er det inntrykk som vil leve etter vår avdøde kollega. Vi lyser fred over hans minne.

Vinstres parlamentariske førar lagtingspresident Lothe, hev skrive desse minneordi yver Nils Tveit:

«For Vinstre kjennest det som eit stort tap å mista ein mann som Nils Tveit. Han åtte ei arbeidsevne og vitalitet som ein sjeldan finn maken til: Alderen hadde enno ikkje sett sine merke på han på noko vis, korkje når det gjaldt arbeidseffektivitet eller evna til å kunne fylgja med og verdsetja tiltak. Han var ein grei og real kar, ein trufast og god ven.»

Torleif Hansen: Premie, men ikke medalje

Det er få opplysninger jeg har om min farfar Georg Fredrik Krusche Hansen (1866-1929). Det jeg vet er at han gikk inn for republikken ved folkeavstemningen i 1905, var medlem av Sandviken skytterlag og kunne føre sine aner tilbake til nåværende Tsjekkia.

Et konkret eksempel på hans interesse for skyttersaken er at han etterlot seg en Krag-Jørgensen rifle (en relativt kostbar investering på den tid) og en hagle.

I Bergensposten nr. 3-2011 har Yngve Nedrebø og Geir Inge Nedrebø en rekke interessante artikler om skytterbevegelsen. På side 6ff. gir Yngve Nedrebø en utførlig utredning om framveksten av to konkurrerende skytterbevegelser på hver sin politiske fløy. «Centralforeningen for Udbredelse af Legemsøvelser og Vaabenbrug» ble stiftet 15. mars 1861 og ble regnet som konservativ og kongetro. Som motvekt ble det opprettet folkevæpningssamlag til støtte for Venstres politikk og i 1881 ble bl.a. «Søndre Bergenhus Folkevæpningssamlag» dannet. Sandviken skytterlag, hvor min bestefar var medlem, ble opprettet i august 1891 og tok senere navnet «Bergen Nordre Skytterlag». Skyteøvelsene ble lagt til «Jægermyren».

Omslagsbilledet til Bergensposten av «Bergens Folkevæpningssamlag Fane»

med løve, øks, rifler i kryss og byvåpenet minnet meg om en liten uanseelig 12 cm. lang gaffel som ligger i min kjøkkenskuff. Riflene er riktignok utelatt på gaffelen og da trolig av plasshensyn, og rent estetiske hensyn må ha spilt inn da byvåpenet ble plassert øverst på gaffelen og ikke nederst som på fanen. Det må være en skuddpremie tildelt Georg Fredrik for hans ferdigheter på skytebanen.

Men hvordan skal en slik premie rangeres? Arkivmaterialet er, som forfatterne har påpekt, mangelfullt og jeg har vært nødt til å improvisere. Jeg antar at han ble premiært på et landsskytterstevne og bygger på tallene Geir Inge Nedrebø opererer med i stevnet for 1898. Dette stevnet samlet ca. 350 skyttere og bestod av et grunnlag på 400 meter (tre stå, tre kne, og fire liggende) mot 1/1 figur. Deretter skjøt de 50 beste et nytt grunnlag mot 1/2 figur på 200 meter. De 25 beste skjøt tilslutt mot to helfigurer på 600 meter (fire stå, tre kne og tre liggende). Premieringen var slik: De 10 beste fikk mesterskapsmedalje og de 50 beste (inklusive medaljevinnerne) ble premiært. Min bestefar var i så fall ikke dårligere enn nummer 50 av ca. 350 skyttere. Stemmer dette regnestykket og forutsetningene for øvrig, gir jeg herved Georg Fredrik karakteren: Bestått.

Jeg hadde selvsagt håpet at Georg

I Styremødet som holdt den 29de mai
 ved 10 A. om at lade den 8. Wafne
 indføre Skydeskiets ifølge den af ham
 vedtagne Tegning, der er Præ af 10 Kr.
 Indtægten ^{af den afholdte Skydeski} var for de to indvandede Cirkler
 ca. 45 Kroner og der af ^{den} Resten beudstedes
 at afholde 1 Premienschytte med Sexaffig
 Premienschytte, afholdes beudstedes
 Trævarer nær Fritlyf 10 Kr.
 Sandvige 29de mai 1892
 O. Gunnar, G. Hansen, E. S. Lunde
 Johan L. Hauken

Fra styremøtet i Sandviken skytterlag 29. mai 1892. Georg Fredrik Krusche Hansen (1866-1929) var sekretær og undertegnet protokollen. (Nordre Bergen skytterlags arkiv, i Statsarkivet i Bergen.)

Fredrik skulle klare å ta en medalje, som jeg kunne henge på veggen. Det er litt verre med en gaffel. Jeg gjør det likevel, for er det ikke noe som heter affeksjonsverdi?

Yngve Nedrebø: Bokmelding: «Åsane – i fortid og nåtid», bind I-IV, utgitt 2007-2010.

Våren 2012 blir bygdebokprosjektet «Åsane – i fortid og nåtid» fullført med utgivelsen av det femte bindet i serien. Den nåværende bygdeboknemnden i Åsane ble etablert i 2003. De skaffet sponsorer og sikret grunnfinansiering av prosjektet, og kunne engasjere forfattere i 2005. Det første bindet, gardshistorien, ble gitt ut i oktober 2007, og deretter er det kommet et nytt bind hver høst. Framdriften har vært imponerende. Når det femte bindet er ute, er nesten 3000 sider publisert gjennom dette prosjektet.

Men historien om arbeidet med bygdebok for Åsane er lang. Allerede i 1946 oppnevnte Åsane herredstyre bygdeboknemnd. Johan Teigland (1888-1962) og deretter Edvard Haukedal (1892-1967) stod som formenn, og de la begge ned stor arbeidsinnsats. Begge satt på lesesalen i Statsarkivet i Bergen og skrev av kirkebøker, panteregistre og tingbøker. Men uten tilføring av ressurser ut over skriveblyanter og skrivepapir, ble det vanskelig å få fortgang i arbeidet, selv om samlingen med avskriftssider ble stadig større.

Åsane var lenge et relativt tynt befolket kapellsokn i Hamre prestegjeld, og hørte i verdslig sammenheng til Arna skipreide. Folketellingen i 1769 forteller at folketallet i Åsane var beskjedne 466. I 1801 var folketallet steget til

548. (686 om vi tar med de gardene som lå på fastlandet på Åsane-siden av fjorden, og som senere ble overført til Åsane fra Hamre sokn.) Åsane grenset mot Sandviken og Bergen, men så lenge kommunikasjonene stort sett bestod i bruk av båt, fikk ikke bynærheten så stor betydning.

Lenge var det jordbruk som nesten utelukkende utgjorde næringsgrunnlaget i Åsane. Et eksotisk innslag stod gjestgiveriet i Salhus for. I Eidsvåg, Øvre Erviken og på Åstveit satt det i lange perioder ikke gardbrukere, men proprietærer som styrte driften ved hjelp av rådmenn, husmenn og paktere.

Industrien kom til Åsane i 1859. Da slo tyskerne Philip Christian Clausen (1837-1909) og Johan Ernst Kristian Ramm (1824-1879) seg ned i Salhus og grunnla trikotasjefabrikk. Det gav arbeidsplasser, folkevekst og innflytting. I 1865 var folketallet i Åsane passert 1500, og i 1871 ble kapellsoknet ved kongelig resolusjon oppgradert til anneksokn. Men resten av hundreåret uteble veksten i folketall, og i 1900 hadde Åsane bare så vidt over 1600 innbyggere.

I 1904 ble Åsane likevel skilt ut som egen kommune, og i årene som fulgte ble det lokale veinettet bygd ut. Trondhjemske postvei hadde like siden 1770-

årene gått fra Bergen gjennom Åsane, men det var en ride- og kløvvei med begrenset bruk. Kjerreveien til Steinestø var bygd på 1870-tallet, og veien mellom Vågsbotn og Arna var åpnet i 1893. I de første tiårene på 1900-tallet kom de mange stikkveiene. Bilveien rundt Eidsvågneset ble tatt i bruk i 1930, og i 1956 var Eidsvågtunnelen ferdig.

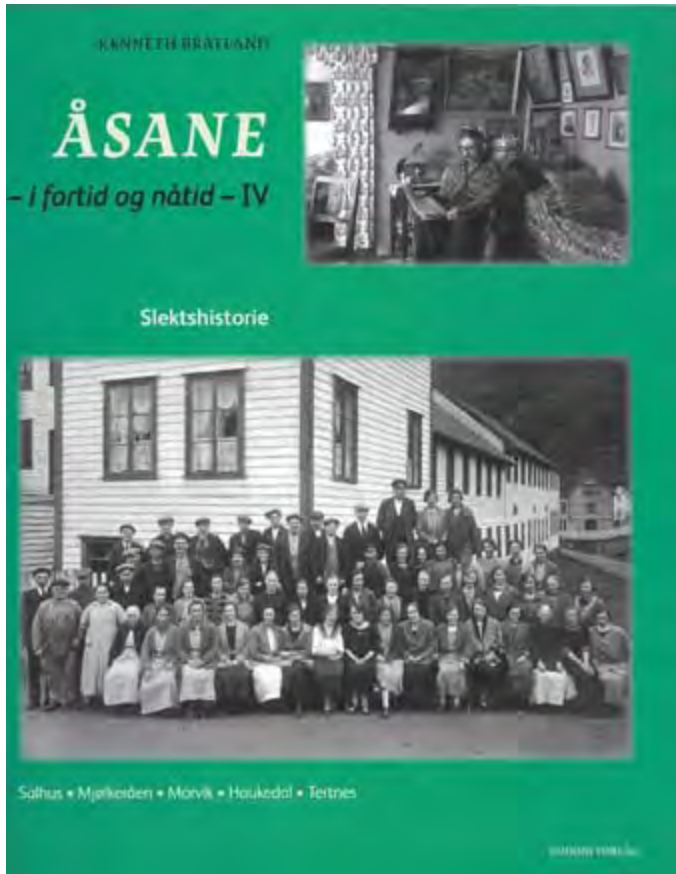
Det nye veisystemet gjorde det lettere og raskere å komme til og fra Bergen. Et resultat ble at det på 1920- og 1930-tallet ble

det skilt ut en rekke nye hytte- og hus-tomter i Åsane. Deler av Åsane fikk forstadsfunksjoner for Bergen, og tallet på innbyggere steg da raskt. Etter hvert ble mange av de gamle hyttene bygd om til hus med permanent bosetting. Fra 1900 til 1946 ble folketallet tredoblet, og kommunen hadde fått over 5000 innbyggere da krigen var over. I løpet av de neste 25 årene kom det en ny tredobling, og i 1971 bodde det i overkant av 19 000 mennesker i Åsane. Veksten har fortsatt, og i 2011 bor det

like under 40 000 mennesker i Åsane.

På 1960-tallet ble kommunegeografien regulert i store deler av landet. Det ble fremmet forslag om at Åsane skulle slås sammen med Bergen. Kommune-styret i Åsane protesterte kraftig. Det hjalp lite. I 1968 gjorde Stortinget vedtak om byutvidelse fra 1. januar 1972, og Åsane ble sammen med Arna, Fana og Laksevåg innlemmet i Stor-Bergen.

På slutten av 1960-tallet ble bygdebok-

hoveddelen av allmennsoga. Han tok for seg historien til Åsane fra «den eldste tid» til 1940, med hovedfokuset på befolkningsutviklingen, jordbruket og den sosiale utviklingen. Han bygde på omfattende kildestudier og har levert gode analyser. Inger H. Kellmer (1908-1997) skrev om forhistorien i Åsane, og professor Gunnvor Rundhovde (1918-1987) leverte en detaljert og omfattende avhandling om Åsane-målet. Delen «Åsane frå 1940 til 1971» ble ført i pennen av tidligere ordfører og stortingsmann Olav Hordvik (1901-

nemnden i Åsane restrukturert. Den nye nemnden tok kontakt med professor Knut Mykland (1920-2005) på Historisk Institutt, og planene for en allmennsoge lagt. Formannskapet i Åsane var positive, og skaffet de nødvendige ressursene. Hilmar Hitland (1922-2010) satt som formann i den nye bygdeboknemnden, og han beholdt posisjonen gjennom en mannsalder.

Det var historikeren Otto Rinde (f. 1938) som ble engasjert for å skrive

1979). Denne delen ble mer en personlig beretning enn egentlig historieskriving, men siden den var skrevet av en av de mest sentrale aktørene, er den ikke mindre interessant av den grunn.

I 1975 fikk Åsane en bygdebok som fagfolkene sa seg svært godt fornøyd med, og den holdt uten tvil høyt faglig nivå. Men for allmennheten var ikke statistiske oversikter, utvikling av fødselsrater og folktall, eller detaljert beskrivelse av ordklasser og lokal utvik-

ling av konsonanter med utallige eksempler i lydskrift, så lett å tilegne seg og begeistres over. Det var gards- og særlig slektshistorie de helst ville ha. Bygdeboknemnden fortsatte arbeidet, og målet var å få fullført med gards- og slektshistorie, men det viste seg vanskelig å finne ressurser til fullføringen.

Åsane Historielag ble etablert i 1994. De fikk dannet en ny bygdeboknemnd, og arbeidet med innsamling av stoff ble tatt opp igjen. Men etter noen år stanset arbeidet opp, og i 2002-2003 tok daværende kultursjef i Arna og Åsane, Jan Reidar Rasmussen (f. 1943), initiativ til å få etablert ny nemnd og få satt i gang igjen arbeidet med gards- og slektshistorie. I 2005 ble historikerne Kenneth Bratland (f. 1977) og Frode Fyllingsnes (f. 1958) engasjert for prosjektet.

Frode Fyllingsnes har skrevet gardshistoriebindet. Hans bok åpnes med et sammenfattende kapittel med de lange linjene i Åsanes historie. Deretter følger egne kapitler for hver gard, og her er det presentert mange og flotte illustrasjoner, med både nye fargebilder og gjengivelse av mange historiske fotografier. Under hver gard er det gitt opplysninger om funn av fornminner og oversikt over eierne. Det er satt inn kart over bosettingen på hver gard i 1945 og 2000 og med tilhørende statistisk oversikt over folketallsutvikling fra 1801 til i dag. Under hver gard er det gitt detaljerte opplysninger om garden og jordbruket, og det er satt inn egne rammetekster om lokale stedsnavn. Framstillingen går fram til etter

tusenårsskiftet. Boken er dels skrevet på nynorsk, og dels på bokmål, avhengig av de ulike skolekretsenes målvalg. Informasjonen er konsentrert, strukturert og oversiktlig, og når boken i tillegg er utstyrt med person- og stedsnavnsregister, er den lett å finne fram i.

Kenneth Bratland har hatt ansvaret for de fire bindene med slektshistorie, og han har arbeidet med stor interesse og lagt ned stor innsats. Det første av disse bindene omfatter gårdene nord i Åsane, fra Tellevik til Breistein, og ble utgitt i 2008. Det neste tok for seg gardene i den midtre delen, fra Toppe i vest til Hetlebakke i øst, og fra Hjortland i sør til Espelid i nord. Det bindet kom ut høsten 2009. I 2010 kom bindet som omfatter gardene helt i vest, fra Tertnes i sør til Salhus i nord, og det siste bindet omfatter gardene i sør, fra Jordalen og Eidsvåg til Rolland.

Med den sterke utbyggingen og nærmest eksplosive veksten i folketall, har det vært viktig å sette en fornuftig grense for omfanget på arbeidet med slektshistorien. Man har valgt å ta med eiendommer utskilt fram til 1960, og familiene knyttet til disse eiendommene. Men opplysningene om personene er ajourført like opp til utgivelsesåret. I tillegg er det under hver gard laget en oversikt over beboere som ikke har hatt tilknytning til en bestemt eiendom. Det er lagt ned et stort arbeid i å finne opplysninger om den enkelte person, og det er få «hull» i familieoversiktene. De skriftlige kildene har selvsagt vært viktige for de eldre tidene, men på

grunn av sperregrenser og manglende tilgang til det brede spekteret av nyere skriftlige kilder, er opplysninger fra de siste tiårene i stor grad hentet fra enkeltpersoner. Navneregistrene omfatter alle hovedpersonene i bøkene, og hjelper leserne med å holde oversikt over flytterne.

Opplysningene som er samlet om personene på 1700-tallet er i bredde og omfang større enn det vi finner om dem som har levd i Åsane de siste to generasjonene. Pantebøker, tingbøker og skifteprotokoller er brukt i stor grad, og det er hentet fram opplysninger om innbo og løsøre, om avtaler som gjelder eiendomsoverdragelser og kår, og om tvister og slagsmål. Dette skulle gi leserne godt innblikk i livet til folk i Åsane i tidligere tid.

Fotografiene i «Åsane – i fortid og nåtid» må nevnes spesielt. I hvert bind er det brukt mellom 500 og 1000 fotografier, mest av personer på besøk hos fotografen eller på fest, men også noen fra arbeidet med høyonna, og noen av bygninger og husdyr. Fotografen Helge Sunde (f. 1951) har vært en viktig mann for bygdebokprosjektene i Åsane helt siden første halvdel av 1970-tallet. Det var han som tok seg av bildene til allmennsoga (1975), og han er fortsatt ansvarlig for mange av fotografiene i de bindene som er kommet 2006-2010. Sammen med Torgeir Foss samlet han på 1980-tallet inn historiske bilder fra Åsane. Dette innsamlingsarbeidet er fortsatt både av Historielaget og Bygdeboknemnden, og fotosamlingen omfatter nå mange tusen objekter.

Bygdeboknemnden har engasjert seg sterkt i gjennomføringen av prosjektet, og medlemmene av nemnden har lagt ned betydelig dugnadsinnsats. Nemnden har vært ledet av Marie Fossen, som i tillegg til å ta seg av administrative gjøremål, også har vært med på å intervju, samle stoff og skrive bildetekster.

«Åsane – i fortid og nåtid» er gitt ut i samarbeid med Bodoni Forlag i Bergen. Gardshistorien er kommet ut i et opplag på 4000, slektshistoriebindene i 2500. Folket fra Åsane måtte vente lenge, og flere generasjoner av interesserte er dessverre gått bort i løpet av de 65 årene som er gått siden det første initiativet til bygdebøker ble tatt, men nå har de fått både allmennsoge, gards- og slektshistorie. Bygdeboknemnden fra 2003 la opp en svært ambisiøs framdriftsplan. Tidsskjemaene har holdt, og det er bare å gratulere både forfattere og nemnd med resultatene.

Yngve Nedrebø: Byggesaken ved Statsarkivet i Bergen 2011

Sommeren og høsten 2011 har store ting skjedd med byggeprosjektet i Årstadveien 22.

Vi har nå tatt i bruk det som er kalt «Bygg 1 og 2», og arbeidet med resten, «Bygg 3 og 4», er kommet godt i gang. Det er realistiske muligheter for at hele prosjektet kan være fullført i løpet av sommeren 2012. Offisiell overtakelse skal skje 12. desember 2012.

Reolene og hyllene kom, etter en viss tids venting, på plass i magasinene på sensommeren.

Vi fikk midlertidig brukstillatelse til å overta en del av 2. underetasje i det nye magasinbygget fra slutten av september, og selve flyttingen av arkivsaker begynte 26. september.

Flyttingen begynte med 2. etasje i magasinbygget fra 1921. Arkivene fra Stiftsamtmannen i Bergen og Fylkesmennene i Hordaland og Sogn og Fjor-

Magasinene i nybygget skal romme 24000 hyllemeter, fordelt på to etasjer.

dane var først ute. Magasinet ble tømt på fire dager. Deretter fulgte 1. etasje og 3. etasje, før resten av magasinbygget ble tømt. I alt ble knapt 5000 hyllemeter, nesten 300 tonn med arkivsaker, flyttet i løpet av drøye fire uker.

Vi var knapt ferdig med den interne flyttingen før avleverende institusjoner stod i kø, og det har nesten daglig stått lastebillass med arkivsaker utenfor. Vi venter på få på plass avleveringer på rundt 2000 hyllemeter i løpet av november og desember.

T.h. Arkivsaker på flyttefot.

7. magasin ble tømt ved hjelp av en lang kjede med mennesker som sendte boksene ut og ned trappene.

Men det var ikke bare arkivsakene som skulle flyttes. Hele 1921-bygget skulle tømmes, og både de ansatte, møbler og annet utstyr måtte flyttes ut. Fem fikk seg kontorplasser i 1993-bygget, ni i 2011-bygget, mens åtte har sine midlertidige kontorer i brakken i hagen på nordsiden. Alt fant vi ikke plass til, 85 kubikkmeter ble kastet.

Den midlertidige lesesalen, som har plass til ni gjester, ligger i det som i fortsettelsen skal være laboratorium for Konserveringsverkstedet. Lesesalen ble tatt i bruk fra fredag 11. november. Gjestene finner tilsynelatende fram. Besøket har vært omtrent som på den gamle lesesalen, med et gjennomsnitt-belegg så langt på 3,6 registrerte gjester per dag.

Bygget er overtatt til seks måneders prøvedrifting, og det dukker stadig opp enkelte overraskelser. Elektroniske låsesystemer kan være utfordrende.

Stemmeveien har vært stengt for gjennomkjøring siden sommeren 2010, og

det har kommet en jevn strøm av spørsmål fra Haukeland skole og beboere i området om når veien kunne åpnes for allmenn ferdsel igjen. Det var derfor uten tvil til store glede for mange da den nyasfaltert kunne tas i bruk igjen like før 1. november.

På samme tid var parkeringsområdet på østsiden av nybygget ferdig opparbeidet. Der er det blitt mye asfalt og

Bordplatene fra lesesalen viste seg å være en utfordring da de skulle tas ut av bygget.

mange parkeringsplasser, men det skal i hvert fall bli et beplantet felt mot Stemmeveien. Det asfalterte området skal også fungere som innkjøring for Metodistkirkens alders- og sykehjem i Stemmeveien 4 når Brakkeriggen til OBAS blir fjernet.

Den høye muren mot Stemmeveien tålte dårlig belastningen ved byggearbeidene, og er nå erstattet av en nyoppført mur, men utført med samme teknikk som den opprinnelige muren. Det kommer en ny gjennomgang i muren for adkomsten til den nye publikumsinngangen.

T.v. Konserveringsavdelingen tas i bruk som midlertidig kontorlandskap.

skal bygges en «bro» fra Stemmeveien til den nye hovedinngangen i 2. etasje i 1921-bygget. Denne plassen skal få en del parkeringsplasser mot sørenden, og kunstnerisk utsmykking på den nordlige delen av plassen. Arbeidet der vil ventelig ikke kunne avsluttes før sommeren 2012.

Det meste av mellombygget fra 1993 er fjernet, og det er laget en gjennomgang fra plassen på sørsiden av 1921-bygget til området på nordsiden av bygget. Denne gjennomgangen går der 2. etasje var i mellombygget fra 1993, og ender i en trapp ned til området på nordsiden. Det blir en vindfull passasje! I den ligger den midlertidige inngangen til 2011 – og 1993-byggene. Det er gjennom den lesesalgjestedene nå finner vei til den midlertidige lesesalen.

Bygget var tegnet kledd med grønnfarget «kobbermesh». Den løsningen er forlatt, men det er fortsatt planer om å kle bygget med kobber. Det skal skje til våren.

Fortsatt gjenstår det å opparbeide plassen mellom Stemmeveien og magasinbygget fra 1921. Der er det fortsatt stor byggeaktivitet, og det

T.h. Den midlertidige lesesalen er plassert i det som skal bli konserveringsavdelingens våtrom.

Arbeidet med ombygging og rehabilitering av 1921-bygget er i gang. Nesten halvparten av gulvet i gamle 2.magasinet skal fjernes, slik at det blir dobbel etasjehøyde for den nye lesesalen. Den gamle lesesalen og tilstøtende rom skal tilbakeføres til 1921-stil. Det vil bety nye og brune farger på veggene og det gamle gulvbelegget på plass.

Møblene fra 1921 er sendt til oppussing. Med dem fulgte også det lille vi har av inventar fra det gamle Stiftsarkivet, blant annet det som må ha vært Stiftsarkivarens stol fra 1880-tallet.

Utpakningsrommet er raskt kommet til heder og verdighet, her med kartotekskap fra Skatt Vest folkeregister.

2011-bygget sett fra øst. Her er midlertidig lesesal med kontor-del. På gatenivå er mottak for arkivsaker.

Sammenbyggingen av 1921-., 1993 – og 2011-byggene. Passasjen fra plassen på sørsiden ligger innerst i kroken.

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no

Internett:
<http://www.arkivverket.no/bergen/om.html>
<http://www.digitalarkivet.no/>

Tidligere utgitt i denne serien:

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2/2004

1/2005

2/2005

3/2005

1/2006

2/2006

3/2006

1/2007

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010

2/2010

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

*Lese Bergensposten
på farten?:*

